

Acta *Historica*

platform voor
beginnende historici

Thema
nummer

Editie:

3.4

Amok in Batavia

Over Amok in Nederlands-Indische rechtszaken

Verder in dit nummer:

- Slavernij, geweld en recht onder de VOC: Een inleiding op nieuwe verkenningen
- 'Maar zig alleen in dien toestand gedragen heeft als een mensch': Slavenrechtzaken en de VOC
- 'Heb jij geen medelijden': Het verzet van Ontong Kitjil en de relatie met zijn mannelijke medeslaven
- Januarij van Babian: Een familietragedie als ingang op het slavernijverleden
- Met gerechtelijke bronnen naar de achterkant van het koloniale borduurwerk

Leiden University Institute for History

Redactioneel

Slavernij, geweld en recht onder de VOC

Een inleiding op nieuwe verkenningen

Matthias van Rossum & Merit Guldemon

1. Amok in Batavia

Over Amok in Nederlands-Indische rechtszaken

Matthijs van Oostende

2. 'Maar zig alleen in dien toestand gedragen heeft als een mensch'

Slavenrechtzaken en de VOC

Willemijn Schmidt

3. 'Heb jij geen medelijden'

Het verzet van Ontong Kitjil en de relatie met zijn mannelijke medeslaven

Lotte Koppenrade

4. Januarij van Babian

Een familietragedie als ingang op het slavernijverleden

Alinda Bos en Judith Calkhoven

5. Met gerechtelijke bronnen naar de achterkant van het koloniale borduurwerk

Karwan Fatah-Black

Personalia

4

Acta Historica

5

Uitgave

Acta Historica: platform voor beginnende historici

Instituut voor geschiedenis, Universiteit Leiden

Postbus 9515

2300 RA Leiden

www.actahistorica.nl

redactie@actahistorica.nl

11

16

23

Acta Historica verschijnt tweemaal per jaar, exclusief themanummers. Wilt u kopij aanleveren? Kijk dan op onze website voor meer informatie. De redactie behoudt zich het recht voor bijdragen te weigeren, redigeren en/of in te korten.

Redactie

31

Wouter van Dijk

Kimberley van Goethem

Ferry Koolen

Jelmer Rotteveel

Joost Westerweel

40

Vera Weterings

Omslagontwerp/opmaak

47

Jan-Alex Bijlsma

Ferry Koolen

Jelmer Rotteveel

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of welke andere wijze dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 2213-171X

Acta Historica
platform voor
beginnende historici

Redactioneel

Zie hier het nieuwste themanummer 'Slavernij in Azië' van Acta Historica. Deze publicatie is tot stand gekomen in samenwerking met Matthias van Rossum en Karwan Fatah-Black, beiden docenten Economische en Sociale Geschiedenis aan het Instituut voor Geschiedenis van de Universiteit Leiden. Van Rossum verzorgde de inleiding van dit nummer, samen met studente Geschiedenis Merit Guldemon. Voor zijn bijdrage boog Matthijs van Oostende zich over 'amok' in Nederlands-Indische rechtszaken. Willemijn Schmidt behandelt slavenrechtszaken onder de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC). Lotte Koppenrade beschrijft in haar artikel de mislukte vluchtpoging van slaaf Ontong Kitjil in het Batavia van 1784 en de gevolgen daarvan voor hem en zijn medeslaven. Alinda Bos en Judith Calkhoven schreven samen een stuk over een familietragedie die als een uitstekende ingang tot het Nederlandse slavernijverleden kan dienen. Ten slotte toont dr. Karwan Fatah-Black in zijn bijdrage aan hoe gerechtelijke bronnen een inkijk kunnen bieden in het koloniale verhaal in Suriname.

Extra opmerking verdient dat dit themanummer niet alleen mooi geschreven en interessante bijdragen bevat, maar dat deze bijdragen tot stand zijn gekomen op basis van bronnen die niet geheel voor de hand liggen. Het is daarmee een goed voorbeeld van het gebruik van alternatieve bronnen, in dit geval rechtbankverslagen, om een completer en beter beeld te krijgen van het verleden. Dat gezegd hebbende wensen wij u nu, zoals gebruikelijk, veel leesplezier!

De redactie

Slavernij, geweld en recht onder de VOC

Een inleiding op nieuwe verkenningen

Slavernij en 'stiltes'

Slavernij is een eeuwenoud fenomeen. Al in de vroegste complexe samenlevingen werden mensen tot slaaf gemaakt, verkocht of gebruikt voor werk. Ook tegenwoordig leven en werken nog altijd miljoenen mensen in slavernij. Volgens de *Global Slavery Index* verkeerden in 2013 maar liefst 30 miljoen mensen wereldwijd in een situatie die als slavernij geduid zou moeten worden.¹ Het verschijnsel slavernij kent een lange, zeer diverse geschiedenis en schrijnende vormen van onvrijheid zijn ook met de opkomst van bewegingen die zich inzetten voor het afschaffen van slavernij niet verdwenen. Toch staat in onderwijs, in tentoonstellingen en in publieke debatten vaak maar één geschiedenis van het slavernijverleden centraal, namelijk het Atlantische slavernijverleden.

Opvallend is dat de aandacht voor het Atlantische slavernijverleden weer tot nieuwe stiltes kan leiden. Vaak wordt zowel in wetenschappelijk onderzoek als in het publiek domein vergeten dat slavernij zich ook aan de andere kant van de wereld manifesteerde.

Deze aandacht voor het Atlantische slavernijverleden is natuurlijk niet zonder reden. De grootschalige transportatie van tot slaaf gemaakte Afrikanen van de Afrikaanse naar de Amerikaanse zijde van de Atlantische Oceaan had verstrekkende en nog altijd duidelijk zichtbare gevolgen. Onder meer de harde, zelfs brute leef- en werkomstandigheden op West-Indische plantages, maar ook de lange nawerking door racisme en de Amerikaanse burgerrechtenstrijd hebben bijgedragen aan de herkenbaarheid van dit verleden.

Opvallend is dat de aandacht voor het Atlantische slavernijverleden weer tot nieuwe stiltes kan leiden. Vaak wordt zowel in wetenschappelijk onderzoek als in het publiek domein vergeten dat slavernij zich ook aan de andere kant van de wereld manifesteerde. Nog in 2003 constateerde de historicus Markus Vink: 'Whereas the Atlantic slave trade has been mapped out in relatively great detail in numerous studies, its Indian Ocean counterpart has remained largely

uncharted territory and overlooked in Asian colonial historiography. Indeed, the sufferings of the slaves in Asia occurred mainly in silence largely ignored by both contemporaries and modern historians.'²

Deze 'stilte' rond het Aziatische slavernijverleden is overigens niet typisch Nederlands, de gehele geschiedenis van slavernij in Azië lijkt onderbelicht te zijn.³ Een vroege studie van slavernij vanuit wereldhistorisch perspectief van H.J. Nieboer verscheen in 1910 onder de titel *Slavery as an Industrial System* en besteedde ruim aandacht aan antieke en vroegmoderne slavernij in verschillende werelddelen. Deze studie werd gevolgd door een lange periode waarin het onderwerp van weinig academisch belang werd geacht.⁴ Voor zover aandacht werd besteed aan de (Atlantische) geschiedenis van slavernij en onvrijheid kwam deze in de eerste helft van de twintigste eeuw eigenlijk overwegend uit kritische anti-koloniale en communistische kringen, zoals het belangrijke, maar relatief onbekend gebleven *Wij slaven van Suriname* van Anton de Kom, dat voor het eerst gepubliceerd werd in 1934 en pas volgend jaar in Engelse vertaling zal verschijnen.⁵ Ook nadat de historicus en latere prime minister van Trinidad en Tobago met zijn studie *Capitalism and slavery* in 1944 het debat ontketende over de economische en politieke gevolgen van de Atlantische slavernij, bleef het stil rond het Aziatische slavernijverleden van Europese koloniale mogendheden.⁶ Hetzelfde geldt voor het wetenschappelijk onderzoek op historisch, sociologisch en economisch terrein dat zich in de tweede helft van de twintigste eeuw ontwikkelde.

De onvrijheid en de onmenselijke behandeling van slaven in het Atlantisch gebied werden in de vroegmoderne periode al bekritiseerd. Onder meer predikanten en humanisten lieten zich gedurende de zeventiende en achttiende eeuw bij tijd en wijlen scherp uit over de praktijken in de West-Indische gebieden. Vroeg negentiende eeuw opende Jacob Haafner met een vlijmscherpe en trefzekere verhandeling over de christelijke zending en koloniaal bestuur, gebaseerd op zijn laat achttiende-eeuwse werk- en reiservaringen in Azië, de aanval op Europese koloniale misdaden.⁷ In Groot-Brittannië ontwikkelde zich eind achttiende eeuw een brede

¹ Zie bijvoorbeeld de *Global Slavery Index 2013* van de Walk Free Foundation, <http://www.globalslaveryindex.org/>.

² M. Vink, "'The World's Oldest Trade': Dutch Slavery and Slave Trade in the Indian Ocean", *Journal of World History* 14, nr. 2 (2003) 132.

³ Vink, 'World's Oldest Trade'. R. van Welie, 'Slave trading and slavery in the Dutch colonial empire: a global comparison', *Nieuwe West-Indische Gids* 82, nr. 1-2 (2008) 45-94, 48. B. Kanumoyoso, *Beyond the city wall: Society and Economic Development in the Ommelanden of Batavia 1684-1740* (Proefschrift: Universiteit Leiden 2011) 110. Belangrijk was de bundel A. Reid, J. Brewster (red.), *Slavery, Bondage and Dependency in Southeast Asia* (St. Lucia 1983). De stroom van historisch onderzoek groeide pas met ingang van de jaren '90 en het aantal studies kwam in een zeer bescheiden stroomversnelling in de eenentwintigste eeuw.

⁴ H.J. Nieboer, *Slavery as an industrial system: ethnological researches* (Den Haag 1910).

⁵ C.G.A. de Kom, *Wij slaven van Suriname* (Amsterdam 1934). De Engelse vertaling wordt verzorgd door Karwan Fatah-Black.

⁶ E. Williams, *Capitalism and slavery* (Chapel Hill 1944).

⁷ J. Haafner, bezorgd en van een inleiding voorzien door J.A. De Moor en P.G.E.I.J. van der Velde, *Verhandeling over het nut der zendelingen en zendelings-genootschappen. Een kritiek op zending en kolonialisme* (Hilversum 1993).

beweging tegen slavenhandel en slavernij – en voor abolitionisme. In Nederland ontwikkelde soortgelijke politieke bewegingen zich pas in de negentiende eeuw.⁸

Verbreding van het perspectief

De stilte rond het Aziatische slavernijverleden is opvallend en kan slechts gedeeltelijk worden verklaard door het strikte beleid van de VOC om informatie over haar handel en bestuur in Azië zoveel mogelijk te controleren en waar nodig voor haar handelsbelangen geheim te houden.⁹ Sommige historici zoeken de verklaring in het feit dat overheden in de Republiek de slavenhandel en slavernij zelf op een afstand konden houden. Zo stelt Rik van Welie: *'The trade in slaves, even then considered an 'uncommon market' was always held at a relatively comfortable distance. [...] Because of this physical and psychological separation, there was hardly any need to come to terms with colonial slavery in the metropolis.'*¹⁰ Anderen verklaren dit vooral door het gebrek aan wetenschappelijk onderzoek en, evenzeer belangrijk, het ontbreken van gemeenschappen, die het Aziatische slavernijverleden claimen als onderdeel van hun geschiedenis.¹¹

In Nederland ontwikkelde zich pas in de laatste decennia meer aandacht voor de geschiedenissen van onvrijheid en slavernij in Azië. Daarbij staat het contrast tussen de relatieve tolerantie en vrijheid in de Republiek en slavernij en onderdrukking in overzeese gebieden vaak centraal.¹² Zo constateren historici Piet Emmer en Jos Gommans: *'In het overzeese Nederland leken de hardhandige uitroeiing van de bevolking van Banda, alsmede de slavenhandel en de slavernij in Oost en West in lijnrechte tegenstelling te staan met de liberale, tolerante cultuur van het Europese Nederland.'*¹³ Dat dit slechts een schijnbare tegenstelling is, kan onder meer worden afgeleid uit de harde en onvrije karaktertrekken van de vormen van contractarbeid waarmee Europese zeelieden, soldaten en ambachtslieden in Europa werden geworven voor het werk dat ten grondslag lag aan de Europese expansie. Ook de aanwezigheid van slaven, slavenhandel en slavernij als institutie in Europa is een reden om verder te kijken. In

de Republiek was de aanwezigheid van slaven weliswaar opvallend kleinschalig, maar vooral het Zuiden van Europa kende op veel grotere schaal slavernij en slavenhandel.¹⁴ In Midden- en Oost-Europa waren vormen van horigheid zeer gebruikelijk. De term *lijf eigenen* – of het Duitse *leibeigenen* – verwees in de vroegmoderne periode dan ook zowel naar horigen als naar slaven.¹⁵ Veel meer dan een vermeende directe tegenstelling tussen (Europees) liberalisme en (niet-Westers) despotisme lijken de verschillen verklaard te moeten worden aan de hand van de verschillende uitwerking van grotere processen rond dwang en vermarkting in economisch-politieke kerngebieden en daardoor beïnvloede perifere regio's.¹⁶

De laatste jaren lijkt ook in het publieke domein een ontwikkeling in gang gezet waarin de aandacht toeneemt voor het slavernijverleden als een 'onderbelicht fenomeen' dat onderdeel is van de Nederlandse geschiedenis en waaraan aandacht geschonken moet worden. Ook in deze discussies staat het Atlantische verleden sterk op de voorgrond. Het vernieuwde Rijksmuseum en het verbouwde Mauritshuis werden recent sterk bekritiseerd voor een gebrekkige omgang met het slavernijverleden. Waar het Mauritshuis kritiek kreeg voor het verzwijgen van het slavernijverleden, kreeg het Rijksmuseum lof voor het tonen van het reisverslag van slavernijtegenstander John Gabriel Stedman. Tegelijkertijd kreeg het Rijksmuseum kritiek voor het verspreiden van 'het traditionele verhaal over de 'VOC-mentaliteit' van de Nederlanders'.¹⁷ De donkere kanten van deze VOC-mentaliteit – of in dit geval wellicht beter WIC-mentaliteit? – kwam verder expliciet aan bod in de tijdelijke tentoonstelling *De Zwarte Bladzijde* van het vernieuwde Scheepvaartmuseum. De 150-jarige herdenking van de afschaffing van slavernij in de toenmalige West-Indische koloniën in 1863 leidde bovendien tot veel aandacht en debat.

Rond de afschaffing van slavernij in de toenmalige Oost-Indische koloniën (die drie jaar eerder plaatsvond, in 1860) bleef het afgelopen jaren echter nog opvallend stil.¹⁸ Deze publieke stilte is uiteraard

⁸ M.J. Janse, *De afschaffers: publieke opinie, organisatie en politiek in Nederland 1840-1880* (Amsterdam 2007).

⁹ Vanvugt, *Zwartboek*.

¹⁰ Van Welie, *Slave Trading and Slavery*, nr. 1-2, 49-50.

¹¹ B. Paasman, 'De herdenking die vergeten werd. Slavenhandel en slavernij in Oost-Indië', lezing op de *Tong Tong Fair* (23 mei 2013, Den Haag).

¹² Van Welie, *Slave Trading and Slavery*, nr. 1-2, 49.

¹³ P. Emmer en J. Gommans, *Rijk aan de rand van de wereld. De Geschiedenis van Nederland Overzee 1600-1800* (Amsterdam 2012) 125 en 126.

¹⁴ M. van Rossum, *Werkers van de wereld: globalisering, arbeid en interculturele ontmoetingen tussen Aziatische en Europese zeelieden in dienst van de VOC, 1600-1800* (Hilversum 2014) hoofdstuk 5. F. Ribeiro da Silva, 'Il commercio di schiavi nell'Europa sud-occidentale a metà del XVIII secolo: uno sguardo sull'importazione di "Negri da India, Cacheo, Angola e Brasile" a Lisbona', in: S. Cavaciocchi, Serfdom and slavery in the European economy 11th-18th centuries (Florence 2014) 487-523.

¹⁵ Zie bijvoorbeeld de reisverslagen van Duitse dienaren bij de VOC. Johann Christian Hoffman, *Reise nach dem Kaplande 1671-1676*, dl. VII, 59.

¹⁶ Zie ook het te verschijnen themanummer *WerkstattGeschichte* onder de titel *Europas Sklaven*, geredigeerd door Doris Bulach en Juliane Schiel. Een boodschap van soortgelijke strekking wordt uitgewerkt in het artikel K. Fatah-Black en M. van Rossum, 'Slavery in a 'slave free enclave'? Historical links between the Dutch Republic, Empire and Slavery, 1580s-1860s'.

¹⁷ Caroline Driënhuizen, 'Terug naar af? Het nieuwe Rijksmuseum en de Nederlandse koloniale geschiedenis', *Erfgoed Platform Open Universiteit*, <http://www.ou.nl/web/erfgoedplatform/terug-naar-af-het-nieuwe-rijksmuseum-en-de-nederlandse-koloniale-geschiedenis> (25 april 2013). Zihni Özdiş, 'Slavernij-achtergrond Mauritshuis is zorgvuldig gewist', *Historiek*, <http://historiek.net/slavernij-achtergrond-mauritshuis-is-zorgvuldig-gewist/43718/> (2 juli 2014).

¹⁸ B. Paasman, 'De herdenking die vergeten werd. Slavenhandel en slavernij in Oost-Indië', lezing op de *Tong Tong Fair* (23 mei 2013, Den Haag). U. Bosma, 'Uit discussie slavernij blijkt maar weer hoe weinig we van dat verleden weten', *Volkskrant* (15 augustus 2013). A.M. van der Wal, 'Waarom wordt slechts de helft van ons slavernijverleden herdacht?' *Volkskrant* (1 juli 2013).

nooit volledig geweest, want vooral Ewald Vanvugt heeft afgelopen decennia regelmatig gewezen op de Nederlandse betrokkenheid in het Aziatische slavernijverleden als deel van de zwarte pagina's van het Nederlandse overzeese verleden.¹⁹ Toch is het inzicht dat ook het Nederlandse overzeese verleden in Azië nauw verweven was met slavernij, onvrijheid en dwang nog niet diep doorgedrongen in het Nederlandse collectieve bewustzijn. Met een symposium probeerden het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis en de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen recent bij te dragen aan het afbreken van het 'Atlanto-centrische' beeld van het slavernijverleden door werk te maken van een wereldwijde vergelijking van 'slavernij in het Nederlandse imperium', met daarin ruime aandacht voor slavernij in VOC-gebieden, zoals Batavia en Colombo.²⁰

De geschiedenis van slavernij in Azië

Voorals wetenschappelijk is ondertussen belangrijke voortgang geboekt in de studie naar de omvang en karakteristieken van het Aziatische slavernijverleden en de (her)ontdekking van het belang daarvan. Daaruit blijkt het belang van het verschijnsel slavernij voor zowel de geschiedenis van Azië als de geschiedenis van Europese expansie. Slavernij kan gedefinieerd worden als een onvrije bezits- en arbeidsverhouding waarbij een mens het bezit is van een mens of organisatie, zodat de betreffende persoon en zijn of haar arbeidskracht ten dienste staat van de bezittende partij. Slavernij kent verschillende gedaanten, variërend van levenslange slavernij of juist schuldslavernij of andere tijdelijke onvrije verhoudingen. Mensen kunnen dus op verschillende manieren in slavernij terechtkomen – door geboorte, overerving, krijgsgevangenschap, schuld, verbanning, straf. Sommige vormen van slavernij kennen tijdens het leven van de onvrije mens geen einde; in andere vormen is het mogelijk om vrij te worden na een aantal jaren dienst, om vrijgekocht te worden of om jezelf vrij te kopen.

Voorals wetenschappelijk is ondertussen belangrijke voortgang geboekt in de studie naar de omvang en karakteristieken van het Aziatische slavernijverleden en de (her)ontdekking van het belang daarvan.

Een cruciaal onderscheid bestaat tussen vormen waarin slaven verkoopbaar zijn ten opzichte van vormen waarin slaven dat niet zijn. In de laatste vorm gaat het vaak om onvrije verhoudingen binnen

een gemeenschap, soms gepaard gaande met directe, persoonlijke banden, bijvoorbeeld bij het aflossen van financiële schulden, bij persoonlijke genoegdoening voor een bepaalde daad, bij veroordeling of iets anders. In de *verkoopbare* vorm is een slaaf niet alleen onvrij als eigendom of door (tijdelijke) verplichtingen, maar is een slaaf ook overdraagbaar eigendom. Deze vorm was dominant in de hoog ontwikkelde samenlevingen van vroegmodern Azië, waar zich al ruim voor de komst van Europeanen markteconomieën hadden ontwikkeld. De slavernij in en rond de gebieden die deel uitmaakten van de Europese handelsrijken in Azië was in dat opzicht vergelijkbaar met de slavernij in de Aziatische en Atlantische wereld. Zoals duidelijk mag zijn bestond in Azië al een uitgebreide slavenhandel toen de Portugezen en later de Nederlanders arriveerden. Europese handelaren kwamen in Azië terecht in een wereld met verschillende hoogontwikkelde economieën en samenlevingen. In Azië stapten Europese handelaren niet in een 'lege' wereld. Dit was anders in grote delen van de Atlantische wereld waar grote gebieden konden worden gekoloniseerd. Een aantal verdergaande kolonisatieprojecten in Azië, zoals het ontvolken en (her)beplanten van de Banda-eilanden, gingen gepaard met grootschalig geweld en het uitroeien van lokale bevolkingen. In economisch en politiek sterkere gebieden, zoals aan de randen van het Indiase Mughal-rijk, China en Japan, waren de Europeanen gedurende het grootste gedeelte van de vroegmoderne tijd niet zo machtig.

Slavernij was een veelvoorkomend verschijnsel in verschillende Aziatische samenlevingen. De slavenhandel strekte zich uit over de gehele maritieme Aziatische wereld van de Afrikaanse Oostkust en Madagaskar tot het Indiase subcontinent, de Indonesische archipel en Oost-Azië. Dit betekende niet dat alleen overwegend Afrikaanse slaven werden verhandeld: slavernij betrof een groot aantal verschillende Aziatische bevolkingsgroepen en de handel werd gekenmerkt door complexe handelsroutes die geheel maritiem Azië met elkaar verbonden. Zo werden Balinese en Maleise slaven naar bestemmingen in de Indonesische archipel vervoerd, met als belangrijke bestemming Batavia, maar bijvoorbeeld ook naar het Indiase subcontinent en Zuid-Afrika. Slaven uit verschillende delen van India werden andersom weer naar Zuid-Afrika of bestemmingen in de Indonesische archipel vervoerd. Alleen in Batavia woonde aan het eind van de 18de eeuw al zo'n 40.000 slaven, afkomstig uit verschillende delen van de Indonesische archipel en andere delen van Azië.²¹

¹⁹ Zie onder meer: E. Vanvugt, 'Nationale catechismus in de 21ste eeuw. Nederland in de wereld en hoe dit tegenwoordig wordt herinnerd', *Historisch Tijdschrift Holland* 43, nr. 3 (2011) 223-235. E. Vanvugt, *Nieuw Zwartboek van Nederland overzee* (Amsterdam 2011). Een uitgebreidere versie van dit naslagwerk zal verschijnen onder de titel *Roofstaat*.

²⁰ Tamira Combrink, 'Slavernijbeeld Atlanto-centrisch? Symposium Slavernij in het Nederlandse imperium', *IISG*, <http://socialhistory.org/nl/nieuws/slavernijbeeld-atlanto-centrisch-symposium-slavernij-het-nederlandse-imperium> (8 oktober 2014). Minisymposium: *Slavernij in het Nederlandse imperium*, IISG en KNAW, 25 september 2014, Trippenhuis, Amsterdam.

²¹ Vink, 'The World's Oldest Trade'.

De VOC claimde geen monopolie op de slavenhandel. Zij haalde vooral slaven voor zichzelf en liet de verdere slavenhandel grotendeels over aan anderen. Het slavenbezit en de slavenhandel was vooral in handen van het personeel van de VOC, Aziatische ingezetenen en Europese vrijhandelaren. Dit maakt onderzoek naar de slavenhandel onder de VOC overigens moeilijker, omdat de bronnen voor deze omvangrijke (Europese en Aziatische) particuliere slavenhandel slecht zijn overgeleverd. Het omvangrijke VOC-archief biedt wel enige kijk op het handelen van haar personeel, maar ook in dit archief is de informatie over particuliere slavenhandel gefragmenteerd.

Een veelheid aan vraagstukken

Opvallend aan het onderzoek naar het Aziatische slavernijverleden dat de laatste jaren opbloeit, is het gebrek aan consensus dat spreekt uit de onderzoeksresultaten op de verschillende deelgebieden van dit verleden. Daarbij spelen een aantal vraagstukken een belangrijke rol: deze vragen hebben betrekking op 1) de omvang van het slavernijverleden, en met name de slavenhandel; 2) het karakter van slavernij, en vooral 2a) of slavernij werd ingegeven door motieven rond sociale status of economische belangen, daarmee samenhangend 2b) of slavernij in Azië voornamelijk stedelijke 'huishoudslavernij' was of juist ook andere vormen van slavernij behelsde, en, ten slotte, 3) of slavernij in Azië gezien moet worden als 'anders' en mogelijk zelfs 'milder' dan bijvoorbeeld Atlantische slavernij.

Voor het eerste vraagstuk, de omvang van het slavernijverleden, zijn de laatste jaren een aantal nieuwe schattingen en reconstructies voorgesteld, die een eerste indicatie geven, maar ook nadrukkelijk nog voor verbetering vatbaar zijn.²² In een recente studie schat historicus Richard Allen het aantal slaven dat door de VOC werd verhandeld gedurende de zeventiende en achttiende eeuw op 32.465 tot 43.465 personen.²³ Dit lijkt een goede inschatting van het minimum door de VOC aangebrachte slaven, maar het is zeer waarschijnlijk dat deze aantallen nog enigszins hoger zullen uitvallen op basis van de resultaten van toekomstig historisch onderzoek. Een belangrijke reconstructie van de omvang van slavernij en slavenhandel in het Aziatische wereldrijk van de VOC is gegeven door de historicus Markus Vink, die daarvan een dwarsdoorsnede geeft voor één steekjaar – het

jaar 1688. Vink concludeert dat in 1688 in totaal 66.348 slaven in bezit waren van de VOC, dienaren en inwoners van VOC-vestigingen.²⁴ Volgens Vink betekende dit dat jaarlijks in totaal 4.476 tot 7.716 slaven aangevoerd zouden moeten zijn geweest naar Nederlandse gebieden om de slavenpopulatie op niveau te houden.²⁵

Een dergelijke dwarsdoorsnede is niet eenvoudig te vertalen naar een schatting van de slavenhandel gedurende de gehele zeventiende en achttiende eeuw. Daarvoor zouden bevolkingsaantallen van de verschillende gebieden voor de gehele periode nodig zijn. Van Welie verwerpt echter de mogelijkheid om een schatting volgens de methode van Vink toe te passen voor de gehele zeventiende en achttiende eeuw.²⁶ In een schatting volgens een andere, minder zuivere methode concludeert hij dat ongeveer 500.000 slaven zouden zijn getransporteerd naar gebieden onder Nederlands bewind in Azië.²⁷

Over de aard van slavernij in Azië is vaak gesteld dat slavernij in Azië vooral 'stedelijk' zou zijn, terwijl in de Atlantische wereld de slavernij vooral in een agrarische vorm van slavernij voorkwam. Hoewel gedegen kwantitatieve reconstructies voor dit onderscheid vooralsnog ontbreken, lijkt het inderdaad een veilige vaststelling dat in Azië verhoudingsgewijs meer slaven in steden leefden dan in de Amerika's. Problematischer wordt waar deze vaststelling heeft geleid tot de tegenstelling dat Aziatische slavernij vooral een vorm van 'huishoudslavernij' was – in tegenstelling tot Atlantische 'plantageslavernij'. Soms is zelfs expliciet beweerd dat slavernij in Azië fungeerde als een middel om status te verschaffen aan de slavenbezitter en dat de rol van slavernij in Azië niet economisch was. Slaven in Azië zouden vooral een verzorgende en dus niet-economische of niet-producerende taken hebben gehad. Deze vorm van stedelijke 'huishoudslavernij' zou zelfs 'milder' zijn geweest dan slavernij in het Atlantische gebied.²⁸ In de meest recente variant van deze stelling wordt zelfs gesproken van 'the "cozy" intimacy of pure household slavery'.²⁹

In een aantal studies is gewezen op een heel ander beeld, waarin slavernij juist de basis vormde van vormen van economische productie in vroegmodern Azië, die als modern werden gezien en voortdurend in ontwikkeling waren.³⁰ Vooral voor de geschiedenis

²² Nieuwe schattingen en een uiteenzetting over de waarde van eerdere schattingen worden gegeven en verder uitgewerkt in een (nog te publiceren) studie: M. van Rossum, ['Vervloekte goudzugt' – slavenhandel en markten onder de VOC in vergelijkend perspectief].

²³ R.B. Allen, 'Satisfying the "Want for Labouring People": European Slave Trading in the Indian Ocean, 1500–1850', *Journal of World History* 21, nr. 1 (2010) 45–73, 62–64.

²⁴ Vink, 'The World's Oldest Trade', 166.

²⁵ Ibidem, 168.

²⁶ Van Welie over Vink: 'As the records of slave departures and arrivals are simply too patchy, and to circumvent the problem of double-counting, he decided to approach the problem from the demand rather than the supply side: how many slaves had to be imported each year into the VOC possessions to keep their slave populations at a relatively steady level?' Van Welie, 'Slave trading', 72.

²⁷ Van Welie, 'Slave trading'.

²⁸ Reid, *Slavery*. G. Campbell (red.), *The Structure of Slavery in Indian Africa and Asia* (Londen 2004). E. Jones, *Wives, Slaves and Concubines. A History of the Female Underclass in Dutch Asia* (Illinois 2010).

²⁹ Jones, *Wives, Slaves*, 144.

³⁰ M. Mann, *Sahibs, Sklaven und Soldaten. Geschichte des Menschenhandels rund um den Indischen Ozean* (Darmstadt 2012).

van slavernij in Zuid-Afrika is in meerdere goede studies gewezen op het economische belang van slavernij. Slaven werkten in agrarische productie buiten de stad, maar ook in ambachtelijke productie in steden, transport en elders.³¹ De wijdverbreide slavenhandel verbond de Afrikaanse en Aziatische uiteinden van de Aziatische maritieme wereld niet alleen *cultureel*, maar vooral ook *sociaal* en *economisch*. Vooral ook in en rond VOC-vestigingen, waar tot slaaf gemaakte mensen overwegend werden behandeld als verkoopbaar eigendom, ook wanneer deze slaven onderdeel waren van huishoudens, was slavenhandel een lucratieve onderneming. Dit plaatst ook het karakter van huishoudslavernij in een ander perspectief.

Nieuwe bronnen, nieuwe perspectieven

Maar ook los van de onenigheid tussen historici op het gebied van de verschillende vraagstukken is het van groot belang om vast te stellen dat de meeste veronderstellingen rond het Nederlandse slavernijverleden in Azië vooralsnog onvoldoende zijn onderzocht. Nieuw onderzoek is dus niet alleen waardevol, het is noodzakelijk voor een beter begrip van de geschiedenis van slavernij in Azië en het Nederlandse overzeese verleden. Een aantal aspecten zijn cruciaal om mee te nemen in verder onderzoek en in de heroverweging van het beeld van Aziatische slavernij. Allereerst waren slaven in en rond VOC-vestigingen niet alleen aanwezig in huishoudens, maar werkten zij ook op scheepswerven, in het laden- en lossen van schepen, in destilleerderijen, in branderijen, op plantages, zelfs in mijnen en in andere omgevingen waar zij zwaar en productief werk verrichtten. Bovendien waren ook slaven in huishoudens niet alleen maar bezig met verzorgende taken, zoals wassen en koken. Huishoudens waren in de vroegmoderne periode nauw verbonden met werkplaatsen en ook zogeheten 'huisslaven' werden daarvoor ingezet. Daarnaast werden 'huisslaven' vaak verhuurd om buiten de deur de kost te verdienen met sjouw- of ander handwerk.

Het tweede punt dat overwogen moet worden is dat juist omgevingen waar slaven en slaveneigenaren dicht op elkaar leven, zoals huishoudens, schepen en andere kleinere werk- en leefomgevingen, aanleiding geven tot angst, wantrouwen en de negatieve gevolgen daarvan. De 'intimiteit' van deze omgevingen leidde meestal niet tot 'gezelligheid' – tot een 'cozy' karakter. Mildheid en vrijheid lijken daarbij ver te zoeken. In gevallen van extreme onvrijheid, zoals bij het slavernij het geval was, lijken huishoudens veel eerder plaatsen van controle, disciplineren en geweld.

Belangrijk is daarbij de derde constatering, namelijk dat juist voor deze veronderstellingen op het gebied van het karakter van slavernij

in Azië ('mildheid'; 'relatieve vrijheid') nog geen onderzoek is gedaan naar bronnen die daarvoor geschikte informatie bevatten. Uitspraken over het karakter van slavernij in Azië worden vaak gedaan op basis van onderzoek dat een meer algemeen historisch beeld geeft. Bronnen die inzicht geven in het alledaagse leven en in de alledaagse werking van slavernij zijn tot op heden nog relatief onontgonnen terrein. Daarvoor zijn enkele uitzonderingen te benoemen, zoals een studie voor weggelopen slavinnen in Batavia, maar vooral voor de geschiedenis slavernij in Zuid-Afrika, waar zich een historische school heeft ontwikkeld die op voortreffelijke wijze de sociale geschiedenis van Kaap de Goede Hoop bestudeert.³² Maar op dit vlak is meer onderzoek nodig.

In het Nationaal Archief in Den Haag bevinden zich uiterst rijke bronnen die juist voor onderzoek naar de alledaagse werking van slavernij bijzonder vruchtbaar kunnen zijn, namelijk de gekopieerde criminele processtukken van de Raad van Justitie van Batavia. Deze archiefdelen zijn nog niet nauwkeurig geïnventariseerd – wat erg jammer is, juist omdat het prachtig materiaal bevat voor de geschiedenis van Indonesië (en van Jakarta/Batavia in het bijzonder), maar ook voor de geschiedenis van de VOC, interculturele verhoudingen, werk, globalisering, geweld, stadsleven, handel, migratie en veel meer.³³ In het najaar van 2013 hebben de studenten van het college *Agressie en geweld* van de opleiding Geschiedenis van de Universiteit Leiden de uitdaging opgenomen om een begin te maken met het bestuderen van rechtszaken die verband hielden met slavernij – en vaak geweld – uit het archief van de Raad van Justitie van Batavia.

Deze rechtszaken zijn vaak gedocumenteerd en geven zodoende een rijk en soms gedetailleerd beeld van slavernij in en rond VOC-vestigingen in Azië. De verklaringen, ondervragingen, onderzoeken en aanklachten laten niet alleen zien dat slavernij niet alleen alom aanwezig was, maar ook een belangrijk onderdeel was van het alledaagse leven van Europeanen en Aziaten onder de VOC. Slaven die overtredingen begingen die op een of andere wijze te maken hadden met de VOC, het VOC-personeel of de belangen van de Compagnie, en niet konden worden afgedaan door het huiselijke recht van de lijfheer, werden gedaagd en berecht voor de Raad van Justitie.

Daarmee blijft uiteraard nog veel buiten beeld. Veel straffen vonden plaats als onderdeel van 'domestiek' recht – de bevoegdheid van slaveneigenaren om slaven voor (kleinere) overtredingen zelf te straffen. De straffen waren dan niet minder gruwelijk: de zwaarste 'huishoudelijke' straf, waarbij de slaaf vastgebonden aan een paal in

³¹ N. Worden, *Slavery in Dutch South Africa* (Cambridge 1985). A. Biewenga, *De Kaap de Goede Hoop. Een Nederlandse vestigingskolonie 1680-1730* (Amsterdam 1999).

³² Zie bijvoorbeeld: N. Worden (red.), *Cape Town. Between East and West* (Hilversum 2012). Voor Batavia heeft Jones rechtszaken van de Schepenbank bestudeert.

³³ Zie voor meer informatie de behandeling van deze bron in: M. van Rossum, *Werkers van de wereld. Globalisering, arbeid en interculturele ontmoetingen tussen Aziatische en Europese zeelieden in dienst van de VOC, 1600-1800* (Hilversum 2014) 30-36.

de tuin (tientallen) zweepslagen kreeg (vaak van een medeslaaf), was vrij gewoon. Dit demonstreert direct de wederzijdse angst tussen slaven en slaveneigenaren. Slaven waren vaak in de meerderheid, maar moesten vrezen voor strenge straffen. Slaveneigenaren waren juist bang voor ongehoorzaamheid, opstand en zelfs vergiftiging. Deze alledaagse processen zijn moeilijk te onderzoeken, omdat deze maar weinig historische sporen hebben nagelaten.

Aandeslag–slavernij, recht en alledaagse geschiedenissen

Zoals de bijdragen aan dit themanummer laten zien, zijn het toch juist rechtszaken die licht kunnen werpen op deze moeilijk te bestuderen aspecten van het verleden. Het zijn de momenten waarop escalatie plaats vindt, de momenten die het 'ongewone' laten zien, zoals rechtszaken dat doorgaans doen, die veel kunnen zeggen over de grenzen van de mogelijkheden, de werking van het 'gewone' alledaagse leven, en de afwijkingen daarvan. Juist cruciale aspecten van het leven onder en met slavernij, zoals angst, geweld en ongehoorzaamheid, terugkerende thema's in de bestudeerde rechtszaken.

Alle artikelen werpen nieuw licht op belangwekkende aspecten van het Nederlandse slavernijverleden in Azië door het gebruik van bronnen die tot op heden nog onvoldoende zijn gebruikt.

Zo bestudeert Matthijs van Oostende het verschijnsel amok onder slaven in Batavia en komt tot de conclusie dat *amok* wordt door VOC-autoriteiten en door slaven zelf op verschillende manieren wordt gebruikt voor ook weer verschillende vormen van opstandigheid. Willemijn Schmidt gaat meer in op de reactie en berechting door de VOC in het geval van gewelddadig verzet door slaven, en in het bijzonder de *amok* van de slaaf Singana op het werkeiland Onrust, gelegen vlak voor Batavia. Lotte Koppenrade behandelt de opvallende rechtszaak tegen de weggelopen slaaf Ontong Kitjil en gebruikt dit om licht te werpen op de onderlinge verhoudingen met zijn medeslaven. Ook Alinda Bos en Judith Calkhoven gebruiken een rechtszaak – in dit geval over de dood van een slavenkind – om inzicht te krijgen in een onderbelicht thema, namelijk de werking van familiesystemen onder slavernij.

Alle artikelen werpen nieuw licht op belangwekkende aspecten van het Nederlandse slavernijverleden in Azië door het gebruik van bronnen die tot op heden nog onvoldoende zijn gebruikt. Dat dit type bronnen ook belangrijke nieuwe werkwijzen en inzichten kunnen leveren voor andere gebieden waar deze bronnen beschikbaar zijn, zoals Suriname, wordt duidelijk gemaakt in de bijdrage van Karwan Fatah-Black. Zijn beschouwing van de vaak gebruikte koloniale kritiek van Stedman maakt zichtbaar dat ook in deze reisbeschrijvingen het koloniale perspectief aanwezig is en dat de stemmen van slaven en andere *subalterne* historische subjecten afwezig zijn. Maar juist ook voor Suriname kan het gebruik van juridisch bronnenmateriaal leiden tot nieuwe perspectieven op het veel beter bestudeerde Atlantische slavernijverleden – nadrukkelijk omdat we in deze gerechtelijke

bronnen ook de soms meer alledaagse en soms minder alledaagse stemmen tegenkomen van koloniale elites, maar ook van slaven, zeelieden, soldaten en andere koloniale onderdanen.

De verhalen en analyses die in deze studies naar voren komen zijn eerste verkenningen van de alledaagse werking van slavernij in het vroegmoderne Nederlandse wereldrijk in Azië. De studies in dit themanummer hebben dan ook meer dan alleen een anekdotische waarde. Dit themanummer draagt zodoende niet alleen bij aan het bijstellen van de vele misvattingen – en het toetsen van de vele veronderstellingen – die rond dit verleden bestaan, maar ook aan een beter begrip van de werking van slavernij in het algemeen.

Amok in Batavia

Over Amok in Nederlands-Indische rechtszaken

Op 18 november 1784 werd de Indische slaaf Ontong Kitjil opgepakt in Batavia. Hij werd verdacht van zijn eigenaar te zijn weggelopen en zich verzet te hebben tijdens een poging hem te arresteren. Een dag later stond hij voor de rechter en werd hij veroordeeld tot 25 jaar dwangarbeid in dienst van de Indische regering.

Deze zaak is op het eerste gezicht niet heel bijzonder. Toch is het wel noemenswaardig dat aan deze zaak rond de 36 bladzijden zijn besteedt en deze biedt dan ook veel bruikbare stof voor een artikel. Het is opvallend hoe veel aandacht de rechtbank in deze zaak geeft aan het feit dat de verdachte 'amok' heeft geroepen. Hoewel op het eerste gezicht een klein detail biedt deze zaak een mooi inzicht in hoe de Nederlandse koloniale machthebbers tegen dit vreemde verschijnsel aankeken. Amok is een Zuidoost-Aziatisch verschijnsel waarbij een persoon in schijnbare razernij verkeerd en er alles aan doet om zo veel mogelijk mensen in zijn buurt te verwonden. Hierover is niet veel bekend, maar zoals uit deze zaak – en uit andere getranscribeerde zaken – blijkt, speelde amok een belangrijke rol in het veroordelen van slaven die verdacht werden van een misdrijf.

In drie andere zaken uit dezelfde periode wordt ook het onderwerp amok naar voren gebracht – echter ook ditmaal zonder veroordeling. Dit leidt tot de vraag of amok wel echt bestond. Was het niet gewoon een uit de hand gelopen angst van de Europeanen?

Ontong Kitjil werd vrijgesproken van het plegen van amok met de volgende onderbouwing: 'Immers leren veelvuldige exempelen dat dan eerst deze woede van de zogenaamde amokspeelders op het hoogste komt wanneer se omsingeld en met doodelijke wapens tegens gegaan worde.'¹ Dit was bij Ontong dus niet het geval, hij heeft zich zonder verweer overgegeven. Mocht Ontong echter wel veroordeeld zijn tot dit vergrijp, dan zou hij hoogst waarschijnlijk ter dood werden gebracht – dit was beleid met als doel mensen af te schrikken.

De 'veelvuldige exempelen' doen ons geloven dat amokmakers geregeld voorkwamen. In drie andere zaken uit dezelfde periode wordt ook het onderwerp amok naar voren gebracht – echter ook ditmaal zonder veroordeling. Dit leidt tot de vraag of amok wel echt bestond. Was het niet gewoon een uit de hand gelopen angst van de Europeanen? Wanneer men over veel slaven beschikte, en vaak

in hun nabijheid verkeerde, was men natuurlijk als de dood dat één van hen in een razernij zou uitbarsten en niet meer voor rede vatbaar was. Wellicht is het mogelijk dat deze angst een eigen leven is gaan leiden? Aan de hand van – beperkte – literatuur is hier wellicht een degelijk antwoord op te geven en kunnen deze antwoorden getoetst worden aan de transcripties van andere zaken.

De Veroordeling van Ontong Kitjil

De rechtszaak vond plaats op 19 november 1784, een dag na het incident. Opvallend aan de rechtszaak is dat het voornaamste deel in beslag wordt genomen door getuigenissen. In totaal werden er acht getuigen gehoord: drie burgers en vijf Indische slaven, waarvan vier dezelfde eigenaar hadden als Ontong Kitjil. Al deze getuigen verklaarden in grote lijnen hetzelfde te hebben gezien:

Ontong Kitjil was voor vijf á zes dagen weggelopen van zijn eigenaar, Johan Christoffel Gebhard, een *laborant* (een medewerker van het laboratorium van de Compagnie) in Batavia. Waarschijnlijk heeft Gebhard vervolgens een aantal van zijn eigen slaven eropuit gestuurd om Ontong Kitjil te gaan zoeken. Deze zoektocht blijkt een succes want Ontong Kitjil wordt door de vijf slaven (één slaaf was afkomstig van de nabij gelegen Atillerij) gevonden op de Botteliersweg om een uur of elf 's ochtends. Zoals op afbeelding 1.1 zichtbaar is lag deze Botteliersweg op slechts enkele meters afstand van het 'Laboratorium van de Medicinale Winkel', waarvan de voortvluchtige hoogstwaarschijnlijk afkomstig was. Verwonderlijk is het waarom Ontong Kitjil zo dicht bij het Laboratorium is gebleven en waarom hij niet verder weg is gevlucht.

Desalniettemin wordt hij door de vijf slaven benaderd. Ontong Kitjil beweerd vervolgens dat hij 'bevreesd' was omdat de andere slaven bewapend waren. Hij is daarop naar de Rosenoobelsgragt gevlucht (onduidelijk waar deze lag, maar waarschijnlijk een straat verderop) en heeft daar met een 'bloot matroosen mes' om zich heen staan zwaaien. Hierbij riep hij telkens: 'Amok!' en: 'nadert niet digter of ik zal mij zelfs steken!'²

¹ 'Rechtszaak tegen Ontong Kitjil van Frengano', 19 november 1784, Nationaal Archief, Den Haag inv. 9518, zaak 27.

² Ibidem.

Op deze Roosenobelsgragt werd het gezelschap uitgebreid met drie Nederlandse burgers, waarvan twee wijkmeesters uit de omliggende buurten, die het rumoer hadden opgemerkt en het is hier dat de getuigenissen van elkaar beginnen te verschillen. Eén van de wijkmeesters, Pieter Dirk van Vliet, en de andere Nederlandse burger menen dat Ontong Kitjil zich pas over heeft gegeven nadat Van Vliet had bedreigd dat hem een vuurwapen (een 'snaphaan') zou worden gebracht. De zes slaven (inclusief de verdachte zelf) menen echter dat Ontong Kitjil zich na enig aandringen ('hebt gij geen medelijden, (...) gaat met ons naar huis.') vrijwillig heeft overgegeven, zonder dat hier een vuurwapen aan te pas hoefde te komen. Dit is een markant verschil, omdat dit blijkt geeft van een zeker solidariteitsgevoel. De slaven probeerden de situatie in het voordeel van hun medeslaaf te doen voorkomen. Nog opvallender is het feit dat de rechtbank niet direct het gelijk aan de burgers lijkt te geven, hoewel die in tegenstelling tot de slaven hun getuigenis onder ede hebben afgelegd. Wat er zich op dit gebied werkelijk heeft voorgedaan laat de rechtbank in het midden.

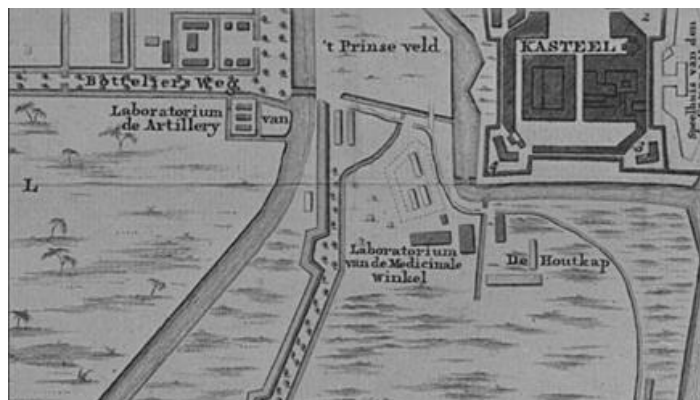
Nadat Ontong Kitjil zich eenmaal heeft overgegeven, werd hij een dag later voor de rechtbank gedaagd. Vrijwillig legde hij ook een getuigenis af waarin hij alles bekende, maar benadrukte nog wel dat hij door zijn eigenaar was mishandeld en dat dit de voornaamste reden voor hem was geweest om weg te vluchten.

Ontong Kitjil werd beschuldigd van drie misdrijven: weglopen van zijn lijfheer, zich verzetten bij de arrestatie, en het plegen van amok. Aan de eerste twee vergripen werd hij schuldig verklaart, hoewel voor het verzetten tegen de arrestatie enkele verzachtende omstandigheden naar voren werden gebracht. Zo zou hij niemand hebben gekwetst, heeft hij zich uiteindelijk wel overgegeven en was zijn angst voor de gewapende mannen ook te begrijpen. Het kan kortom niet bewezen worden dat Ontong Kitjil zich met kwaad opzet heeft verweerd.

Hoewel de verdachte wel meerdere malen 'amok' heeft geroepen wordt hij wel vrijgesproken van het plegen van amok. Dit schijnbaar kleine detail gedurende het incident wordt in de strafzaak echter uitgebreid behandeld.

Het lijkt erop dat de rechtbank zich niet al te streng op zal stellen in zijn vonnis. Er werd zelfs nog gewezen op het feit dat men de wet 'menslievend' toe moest passen. Des te verbazingwekkender

is het feit dat Ontong Kitjil uiteindelijk werd veroordeeld tot 25 jaar dwangarbeid, vastgeklonken en in dienst van de 'Indische regeering'. Maar daarvoor werd hij eerst nog aan een paal gebonden en vervolgens 'strengelijk gegeseld' met een roede. Gezien het feit dat Ontong Kitjil mishandeld werd door zijn eigenaar, niemand heeft verwond tijdens zijn vlucht en zich erg meewerkend heeft opgesteld tijdens de rechtszaak kwam deze zware straf onredelijk zwaar over.

Figuur 1: De Botteliersweg linksboven en het Laboratorium waar Ontong Kitjil werkte waarschijnlijk in het midden³

Amok en Amokmakers

Over amok is niet veel literatuur beschikbaar. Het handboek geschreven door John C. Spores, *Running Amok: An Historical Inquiry*, biedt een handig naslagwerk. Op het gebied van amok in geheel Zuidoost-Azië biedt dit werk veel bruikbare informatie. Aan de hand van deze literatuur zullen verschillende aspecten van amok en amokmakers naar voren worden gebracht en worden getest aan de hand van de verschillende bronnen die ik tot mijn beschikking heb. Spores staat in zijn boek nadrukkelijk stil bij Nederlands-Indië en het beleid ten opzichte van amokmakers aldaar. Wanneer sprake was van amok werden de ordehandhavers op het hart gedrukt de dader levend te pakken te krijgen. Helaas niet met de beste bedoelingen: door deze mannen op de meest 'spectaculaire' manier te executeren hoopten zij toekomstige relschoppers af te schrikken.⁴ Opmerkelijk genoeg had dit een averechts effect, aldus een ooggetuige:

It is remarkable, that at Batavia, where the [amoks], when taken alive, are broken on the wheel, with every aggravation of punishment, that the most rigorous justice can inflict, the mucks (amok-incidenten) yet happen in great frequency; whilst at Bencoolen [Sumatra], where they are executed in the most simple and expeditious manner, the offence is extremely rare.⁵

³ www.atlasofmutualheritage.nl, geraadpleegd op 6 januari 2014.

⁴ J. C. Spores, *Running Amok: An Historical Inquiry* (Ohio 1988) 76.

⁵ Ibidem.

Erg veel begrip over het hoe en wat van de amokmaker bleek dus niet te bestaan. Blijkbaar dacht de regering in Indië dat amok een rationele actie was – en potentiële amokmakers dus afgeschrikt konden worden.

In zijn boek richt Spores zich met name op solitair amok, gepleegd door een eenling. Wanneer hij de verschillende zaken naast elkaar legt komt hij tot de volgende conclusie: de amokpleger is altijd een man. Er zijn geen zaken bekend waarin een vrouw in razernij verkeerde.⁶ Verder was hij tussen de twintig en veertig jaar oud, leefde hij in een stedelijke omgeving (hoewel het ook mogelijk is dat uit een dergelijke omgeving simpelweg meer geschreven bronnen komen) en was hij bijna altijd van Maleise afkomst – hoewel de Boeginezen, afkomstig uit het zuiden van Celebes, ook oververtegenwoordigd waren.⁷

Aan het begin van de twintigste eeuw begint het aantal amokincidenten in hoog tempo af te nemen. Spores verklaart deze afname door de incidenten te verdelen in twee groepen: reactionaire-gemotiveerde amok en spontane-irrationele amok

Aan het begin van de twintigste eeuw begint het aantal amokincidenten in hoog tempo af te nemen. Spores verklaart deze afname door de incidenten te verdelen in twee groepen: reactionaire-gemotiveerde amok en spontane-irrationele amok.⁸ Wanneer amok reactionair en rationeel was, was er vaak sprake van een poging van een individu om eervol te sterven. Dit verklaart waarom slaven en lijfeigenen oververtegenwoordigd waren in deze incidenten. Vaak voelden zij zich aangetast in hun eergevoel en – vaak gestimuleerd door andere factoren (het verlies van een dierbare) – zagen zij geen andere manier hun eer te redden dan op deze choquerende wijze een eind aan hun leven te maken. Zoals een Maleis gezegde luidde: 'In the last resort it is better to run amuck than to perish by inches; rather be eaten by a crocodile than nibbled by small fish'.⁹ De sterke relatie tussen het plegen van amok en het eergevoel van de amokspeler in kwestie, maakt ook duidelijk waarom amok zo vaak voorkwam onder Maleisiërs en niet onder andere volkeren uit Zuidoost-Azië: het eergevoel verschilde sterk per cultuur.

De tweede groep amokmakers waren niet rationeel in hun gewelddadige onderneming. Niemand kon het aan zien komen en niemand was erop voorbereid. Deze groep was in verhouding een stuk kleiner dan de amokplegers met een motivatie. Wanneer amokincidenten gedurende de twintigste eeuw af beginnen te nemen, blijven deze spontane acties echter in aantal gelijk – enkel de rationele incidenten nemen sterk in aantal af. Men zou deze vorm van amok ook gelijk kunnen stellen aan vormen van wilde razernij zoals die elders in de wereld ook voorkomen, denk hierbij aan de berserkers uit het oude Scandinavië, of vergelijkbare gevallen onder Amerikaanse Indianen en inheemse Afrikanen.¹⁰ Vaak is er hier sprake van de gevolgen van een ziekte (malaria), psychologische problemen, de bijwerkingen van verdovende middelen of een combinatie hiervan. De amokmaker zou in zijn woede door blijven moorden totdat hij – door ernstige verwondingen – gedwongen werd te stoppen. Het kwam dan ook nauwelijks voor dat een amokpleger levend werd gevangen.¹¹

Uit de vele voorbeelden die het boek van Spores rijk is kan men afleiden dat amok regelmatig voorkwam en de angst van de Nederlanders hiervoor op realiteit was gebaseerd. Amok kende echter ook nog een andere variant – die de Nederlanders niet minder angstig maakte: collectieve amok. Een situatie waarin een groep Indiërs onder het roepen van amok in opstand kwam. Een mooi voorbeeld hiervan wordt beschreven in het artikel "'Amok!': Mutinies and Slaves on Dutch East Indiamen in the 1780s' van Matthias van Rossum, gepubliceerd in het *International Review of Social History*.

In dit artikel wordt de muiterij en opstand van een groep Balinese slaven op het Nederlandse schip *De Mercur* beschreven. Op klaarlichte dag kwam deze groep in opstand nadat één van de slaven 'amok' had geroepen. De Europeanen werden van het schip verdreven en de Balinezen namen de leiding over – overigens zonder succes, na enkele dagen werd de muiterij verbroken. Opvallend aan deze zaak is dat amok hier niet leidde tot een irrationele moordpartij maar juist tot het tegenovergestelde: de opstand was gecontroleerd en leek van te voren te zijn georganiseerd. Toen de slaven zich eenmaal meester hadden gemaakt van het schip namen zij het roer over en leken een duidelijk plan te hebben van waar zij naartoe wouden varen.¹²

⁶ J. C. Spores, *Running Amok: An Historical Inquiry* (Ohio 1988) 62.

⁷ Ibidem, 89.

⁸ Ibidem, 105-106.

⁹ Ibidem, 106-107.

¹⁰ Ibidem, 7.

¹¹ Ibidem, 109.

¹² M. van Rossum, "'Amok!': Mutinies and Slaves on Dutch East Indiamen in the 1780s', *International Review of Social History* 58, Special Issue (2013) 22.

Dit voorbeeld laat duidelijk zien dat amok niet enkel solitair en extreem gewelddadig hoeft te zijn. De opstand op *De Mercur* was een collectieve en rationele actie.¹³ Het is belangrijk om te noteren dat het hier om Balinezen ging en dus niet om Maleisiërs of Boeginezen, die bekend stonden om hun solitaire acties. Waarschijnlijk verschilden het eergevoel van Balinezen in die mate dat het een alternatieve vorm van amok mogelijk maakte.

Amok in Batavia

Ook andere rechtszaken in Batavia noemen amok bij naam. Hoewel niet in al deze zaken sprake is van daadwerkelijk amok laten zij wel zien hoe men tegen amok aankeek. In de zaak van Singana van Mandhaar wordt hij er van beschuldigd het voornemen te hebben gehad om amok te willen maken.¹⁴ De verdachte zou zich na een conflict op zijn kamer hebben opgesloten en aldaar gedreigd te hebben 'amok te maken' en 'allen die in hujs waaren te vermoorden'. Dit lijkt op een geval dat Spores zou omschrijven als gemotiveerde amok. De slaaf in kwestie voelde zich in zijn eer aangetast en was van plan deze te herstellen door middel van het toepassen van extreem geweld. De Nederlanders namen dit dreigement serieuzer dan de slaaf zelf want zij ramden vervolgens met bruut geweld de deur in en openden vuur op hem. Singana raakte in paniek en sprong – gewapend met een mes – uit het raam. Vervolgens kon hij tot rust worden gebracht en opgepakt worden. Uiteindelijk is hij niet veroordeeld voor het plegen van amok. Het bleek dus dat de slaaf gewoon voor rede vatbaar was, hoewel aanvankelijk van plan iedereen uit te roeien moet men deze opmerking dus met een korrel zout nemen.

In het geval van een zekere Fortuijn van Boegis lijkt er al meer sprake te zijn van intentionele amokpleging.¹⁵ De slaaf raakte in paniek omdat hij al zijn geld had verspeeld bij een Chinese gokhal. Al roepende 'amok' is hij door de stad gaan rennen en heeft daarbij verschillende mensen verwond en gedood. Uiteindelijk is hij levend gevangen genomen (een uitzondering als wij Spores moeten geloven) en – in lijn met Spores theorie – op de meest afschuwelijke manier om het leven gebracht. Deze executie had dus als doel mensen af te schrikken, maar in deze zaak komt ook al naar voren dat deze harde straffen uiteindelijk een averechts effect hadden. Op een gegeven moment zou Fortuijn namelijk gezegd hebben: 'het is mij om het eeve, ik wil liever sterven, vermoord mij maar'. Toen hij eenmaal begonnen was zag de onfortuinlijke slaaf geen reden om te stoppen, omdat zijn lot nu eenmaal bezgeld was.

De laatste zaak is ook meteen de meest interessante met betrekking tot dit onderwerp: Op 14 september 1785 ontstak de Indische slaaf Kroro van Boegis in spontane razernij en heeft daarbij met een mes en een brandend stuk hout zeven mensen dodelijk verwond.¹⁶ Zelf verklaarde hij dat 'zijn oogen verduijstert waaren' en dat hij niet wist wat hij deed omdat 'hij zodanig door den duijvel geregeert werd.' Na afloop van zijn moordpartij is hij op een brug in slaap gevallen en zegt zich niets meer te herinneren van het voorval. De willekeur van deze slachtpartij wordt duidelijk wanneer de verdachte zegt 'gene de minste haat tegen den personen gehad te hebben.' Dit lijkt in alle aspecten op een klassieke vorm van amok zoals hij gevreesd werd in Nederlands-Indië. De dader (of het slachtoffer?) had geen enkele reden om andere mensen kwaad aan te doen, niemand had het aan zien komen en de amokmaker verklaart alles weer vergeten te zijn na afloop.

Conclusie

De vier behandelde zaken geven een mooi overzicht van de verschillende soorten amok: reactionaire-gemotiveerde amok, spontane-irrationele amok en collectieve amok. Ontong Kitjil riep op tot amok toen hij door zijn medeslaven achtervolgd werd, maar niemand nam dit serieus. De rechtbank bleek genoeg verstand van amok te hebben om te weten dat het hier om een wanhoopskreet van de slaaf ging, maar dat hij verder niets heeft gedaan dat in de buurt kwam van werkelijk amok. In het geval van Singana van Mandhaar werd er gedreigd met amok. Omdat de slaaf in kwestie boos was op het moment van zijn uitspraak, werd deze door de aanwezige Nederlanders zeer serieus genomen. Deze zaak laat goed zien hoe groot de angst voor amokmakers was.

Het is essentieel om te benoemen dat er een duidelijk verschil is tussen collectief en individueel amok. Collectieve amok was georganiseerd, rationeel en doelbewust, individuele amok was juist het tegenovergestelde.

In het geval van Fortuijn van Boegis en Kroro van Boegis wordt Spores' theorie van twee verschillende soorten amokplegingen onderstreept. Fortuijn verkeerd in razernij met een goede reden: hij heeft al zijn geld verspeeld en ziet geen andere uitweg uit zijn benarde situatie. Kroro had daarentegen geen enkele rede voor zijn gedrag en sluit daarmee precies aan bij de klassieke vorm van amok:

¹³ M. van Rossum, "'Amok!' Mutinies and Slaves on Dutch East Indiamen in the 1780's", *International Review of Social History* 58, Special Issue (2013) 22.

¹⁴ 'Rechtszaak tegen Singana Mandhaar', 18 oktober 1779, Archief van de VOC, Nationaal Archief, 1.04.02, inv.nr.9510, zaak m.

¹⁵ 'Rechtszaak tegen Fortuijn van Boegis', 12 december 1770, Archief van de VOC, Nationaal Archief, getranscribeerd door Daan Beers en Domenico Mangione.

¹⁶ 'Rechtszaak tegen Kroro van Boegis', september 1788, Archief van de VOC, Nationaal Archief, inv.nr. 9515, getranscribeerd door Roderick van Hees.

solitair, spontaan, zonder enige motivatie en buitengewoon dodelijk. Tenslotte is de opstand op De Mercur een sprekend voorbeeld van collectieve amok, waarbij een groep, meestal slaven, in opstand komt. Wellicht was het deze vorm van amok die de Nederlandse machthebbers het meest beangstigde, een slavenopstand was voor hen veel gevaarlijker dan een incidentele, individuele amokmaker.

Het is essentieel om te benoemen dat er een duidelijk verschil is tussen collectief en individueel amok. Collectieve amok was georganiseerd, rationeel en doelbewust, individuele amok was juist het tegenovergestelde. Het lijkt er dan ook op dat collectieve amok kan worden gezien als een weloverwogen protestactie van slaven tegen hun onderdrukte positie. Individuele amok was meer psychologisch en cultureel van aard, hoewel de onderdrukte positie van een slaaf ook een stimulans zou kunnen zijn geweest voor zijn razernij.

Literatuurlijst

Alle archiefstukken afkomstig uit het Nationaal Archief, Den Haag

'Rechtszaak tegen Ontong Kitjil van Frengano', 19 november 1784, Nationaal Archief, Den Haag inv. 9518, zaak 27.

Rossum, M. van, "'Amok!' Mutinies and Slaves on Dutch East Indiamen in the 1780's", *International Review of Social History* 58, Special Issue (2013) 1- 22.

Spores, J. C., *Runnig Amok: An Historical Inquiry* (Ohio 1988).

'Maar zig alleen in dien toestand gedragen heeft als een mensch'

Slavenrechtzaken en de VOC

invoegen den Eijsh om alle deese reedenen en moetieven zig zal bepaalen tot deese conclusie so als hij concludeert bij deesen dat den hij gevangene bij intentie van uwel Edel Gestrenge en Edel agtbare Heeren zal werden gecondemneert omgebracht te werden te plaatse alwaar men gewoon is crimineele sententie van deesen Raade te executeeren en aldaar aan den ter overgelevert zijnde aan een paal gebonden met roede op de bloote rugge strengelijk gegeeseld en voordien tijd vantdien eerst koomende en agter een eensvolgende Jaaren in de ketting geklonken te werden.¹

Deze woorden kreeg de slaaf Singana van Mandhaar te horen toen zijn vonnis werd opgelezen. Aanvankelijk werd Singana aangeklaagd voor het 'maken van amok' op 18 oktober 1779. Volgens het Nederland-Indische plakkaatboek van de VOC kwam uit een edict van 6 april 1764 naar voren dat zogenaamde 'amok-speelers' met de dood bestraft zouden moeten worden.² Dit vonnis wordt niet uitgesproken in de rechtszaak tegen Singana van Mandhaar. Hij kreeg een lichtere straf, namelijk zweepslagen en een werkstraf van vijftien jaar. Hoe komt het dat deze slaaf, die werd beschuldigd van het maken van amok, een lichtere straf kreeg terwijl in het plakkaatboek staat dat zulke amokmakers dienen te worden geëxecuteerd?

Uit de inleiding van dit themanummer is al duidelijk geworden dat er relatief weinig literatuur bestaat over slavernij in de Oost. Over rechten van slaven in de Oostelijke Nederlandse koloniën is al helemaal weinig bekend.

Opvallend aan de rechtszaak tegen Singana van Mandhaar is de grote hoeveelheid tijd en moeite die werd besteed aan de verklaring en de geestelijke toestand van Singana zelf. Naast een verhoor van 29 vragen werd voordat het vonnis definitief werd uitgesproken, nog gediscussieerd over zijn toerekeningsvatbaarheid. Het leek in deze rechtszaak alsof Singana werd behandeld als een burger - iemand met rechten - die een eerlijke rechtszaak verdiende. Dit strookte totaal niet met de visie op slavenrechtzaken die het bredere publiek vaak heeft, waarbij het idee heerst dat meer sprake was van een behoefte om andere slaven te waarschuwen door middel van het geven van harde straffen.

Uit de inleiding van dit themanummer is al duidelijk geworden dat er relatief weinig literatuur bestaat over slavernij in de Oost. Over rechten van slaven in de Oostelijke Nederlandse koloniën is al helemaal weinig bekend. De historicus Nigel Worden heeft in zijn *Slavery in Dutch South Africa* wel aandacht besteed aan de juridische rechten van slaven in de Nederlandse koloniën van Zuid-Afrika. In het betoog van Worden komt, op het eerste gezicht, een andere visie op 'slavenrecht' naar voren. Maar wie beter naar de case van Singana van Mandhaar én de conclusies van Worden kijkt, kan zien dat beide worden geleid door een ding: de pragmatische instelling van de VOC.

Aan de hand van analyses van rechtszaken en de secundaire literatuur is onderzocht waar deze pragmatische instelling vandaan kwam. Factoren waar naar gekeken zijn, zijn onder andere de omstandigheden waarin deze case zich afspeelde: de locatie, de arbeid die Singana verrichtte, de mate van gevaar die het optreden van Singana met zich meebracht en de grotere context waarin de rechtszaak zich afspeelt. Dezelfde factoren gelden voor de literatuur van Worden.

De literatuur: Slaven en rechten in Zuid-Afrika

'Slavenrechtzaken in de Oost' is niet een onderwerp dat vaak in de literatuur genoemd wordt. In een boek van Nigel Worden wordt wel de werkwijze tijdens een slavenproces en de kansen voor slaven bij deze rechtszaken in Zuid-Afrika beschreven. Het klinkt vreemd om rechtszaken in Zuid-Afrika te vergelijken met die in Nederlands-Indië, maar beide nederzettingen waren verbonden aan de VOC. Slavernij was in de koloniën van Zuid-Afrika geïntroduceerd door de VOC.³

¹ Rechtszaak Pieter Ras, Advocaat Fiscaal des Raad van Justitie contra Singana van Mandhaar, slaaf van koopman Hendrik Pieter Bangeman, 18 oktober 1779 tot 2 januari 1780, Nationaal Archief te Den Haag, VOC Archief, 1.04.02, 9510.

² J.A. van der Chijs, *Nederlandsch-Indisch plakkaatboek, 1602-1811*, dl 7; 1755-1764 (Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen 1890) 754.

³ N. Worden, *Slavery in Dutch South Africa* (Cambridge 1985) 41.

Figuur 1: RM Beeckman, Kasteel Batavia 1656. Bron: Rijksmuseum SKA19

Nigel Worden schrijft in zijn boek *Slavery in Dutch South Africa* over de mogelijkheden die slaven in Zuid-Afrika hadden met betrekking tot de rechtbank en justitie. Het rechtssysteem voor slaven in Zuid-Afrika lijkt op het eerste gezicht tamelijk hoopvol. Worden evalueert en nuanceert het proces en komt tot de conclusie dat het systeem juist ten nadele van de slaven werd omgebogen. Ten eerste het idee dat slaven door de VOC en het juridische systeem beschermd werden voor hun meesters, en, ten tweede, dat slaven zelfs naar de rechtbank toe konden gaan om te klagen als hun meester van excessief geweld gebruik maakten. Dit bleek in de praktijk minder gemakkelijk dan in theorie. Het juridische systeem waar mensen naar verwijzen is vooral bedoeld om de slaven in bedwang te houden. Een slavenhouder kon eigenlijk alleen vervolgd worden als hij een slaaf het leven benam.⁴

De relatie tussen het juridische systeem en het in toom houden van slaven nam drie verschillende vormen aan. Ten eerste konden slavenhouders hulp krijgen van de autoriteiten wanneer zij

problemen hadden met hun autoriteit over hun slaven. De tweede vorm hield in dat in uitzonderlijke situaties de lokale autoriteiten namens de slaaf in konden grijpen. Dit gebeurde niet vaak en had weinig effect. En ten derde werd het eigendom over een slaaf die een misdaad had begaan, overgedragen van zijn meester aan de regering, die weer deel uitmaakte van het systeem van de VOC.⁵

In theorie kan men het systeem zo voorstellen: een driehoek, waarbij de slaaf en de meesters de onderste laag vormen, de autoriteiten (oftewel de VOC) vormen de punt. De regering is dus het overkoepelend orgaan die de problemen tussen slaaf en meester op zou moeten lossen. Zo zouden meesters hun slaven eigenlijk niet mogen straffen zonder interventie van de regering zelf. In de praktijk was het zo dat de regering eigenlijk altijd aan de kant van de blanke meesters stond, en hun autoriteit ondersteunde. Dit kwam omdat de slavenhouders en de regering er beide baat bij hadden als slaven onderdrukt werden. De regering bemoeide zich niet veel met

⁴ N. Worden, *Slavery in Dutch South Africa* (Cambridge 1985) 102.

⁵ Ibidem, 110.

de meesters, en andersom gingen de slavenmeesters ook hun eigen gang. Als een meester bang was dat zijn autoriteit, en daardoor de discipline en zijn controle over de slaven in gevaar kwam, kon hij hulp vragen bij de regering. Zo droegen sommige slavenhouders de slaven die zij als gevaarlijk beschouwden soms vrijwillig over aan de regering.⁶

Worden beschrijft ook het proces dat in gang werd gezet als een slaaf een misdrijf had gepleegd. De meester moest beslissen of hij de slaaf die een misdrijf had gepleegd naar Kaapstad zou sturen om vervolgd te worden. Dit kon voor de meester negatieve gevolgen hebben. Zo kon de Raad van Justitie beslissen dat de slaaf een doodstraf verdiende. De meester zou dan een van zijn slaven kwijt zijn, en zou hier geen financiële compensatie voor krijgen. Bovendien zou de meester ook de kosten voor de rechtszaak moeten betalen. Een ander negatief scenario voor de slavenhouder had betrekking met *roman legal principles* waar aan werd vastgehouden. Dit hield in dat de meesters aansprakelijk waren voor eventuele schade die hun slaaf had aangericht. Als er dus een slaaf voor de Raad van Justitie terecht kwam, stond daar heel wat tegenover. Slaven die door de Raad veroordeeld werden waren vaak een bedreiging voor de autoriteit van de meester. Kleine misdaden werden in de meeste gevallen door de lokale Landdrost afgehandeld.⁷

In het artikel van Worden komt op geen enkele manier naar voren dat slaven in deze rechtszaken rechtvaardig werden behandeld. Hun getuigenissen waren niets waard en hun bekentenissen werden veelal tijdens martelingen verkregen.⁸ In Zuid-Afrika stond het gehele rechtelijke systeem in het teken van de relatie tussen de overheid en de slavenhouders. Beide hadden er baat bij wanneer de slaven onder controle werden gehouden.

In het artikel van Worden komt op geen enkele manier naar voren dat slaven in deze rechtszaken rechtvaardig werden behandeld. Hun getuigenissen waren niets waard en hun bekentenissen werden veelal tijdens martelingen verkregen.

Naast Worden is ook in andere studies over slavenrechtszaken geschreven. In het artikel van Van der Tempel “Wij hebben amok in ons schip” Aziaten in opstand tijdens drie terugreizen op het einde van de achttiende eeuw (1980) wordt beschreven hoe een groep slaven op het

schip Slot ter Hoge, waarvan werd gezegd dat ze amok wilden plegen, door middel van martelingen werden gedwongen een bekentenis af te leggen. Na hun bekentenis werd in een scheepsberaad besloten om de slaven overboord te gooien. Op de *Slot ter Hoge* was men bang voor een opstand en het vonnis was bedoeld om de autoriteit op het schip te behouden.⁹ Er is hier eenzelfde patroon te zien als bij de manier waarop er in Zuid-Afrika met slavenrechtszaken werd omgegaan. De veiligheid van de Europeanen moest gewaarborgd worden en de vraag of deze slaven geëxecuteerd werden terwijl zij misschien onschuldig waren, was hieraan ondergeschikt. Hier moet wel bij vermeld worden dat de VOC het zelf niet eens was met hoe de gang van zaken op de *Slot ter Hoge* verlopen was. De scheepsraad zou volgens de VOC uit angst hebben gehandeld. Ook hier is te zien hoe een rechtszaak kon worden gebruikt om een slavenprobleem zo pragmatisch mogelijk op te lossen.

De rechtszaak: een reconstructie

Zoals eerder genoemd werd Singana beschuldigd van het maken van amok. De term ‘amok’ is een lastige term waar veel verschillende definities aan verbonden zijn. In de rechtszaak van Singana wordt met ‘amok’ iets in de trant van agressie en onruststoker bedoeld. Door middel van getuigenissen wordt in het verslag van de rechtszaak gereconstrueerd wat er op 17 oktober 1779 gebeurde op het eiland Onrust. Onrust was een klein eiland vlak voor de kust van Batavia. Het eiland heeft meerdere functies gekend, maar werd tijdens het rechtszaak Singana gebruikt als scheepswerf. Hierbij moet in gedachte worden gehouden, dat deze reconstructie gebaseerd is op de getuigenissen van vijf Europeanen en de reconstructie wellicht niet objectief is.

Het incident lijkt begonnen te zijn om 12 uur. Singana sloot zich op dit tijdstip op in de zolder van het slavenvertrek op het terrein van de koopman Hendrik Pieter Bangeman, die tevens zijn lijfheer was. Dit slavenvertrek bevond zich op het eiland Onrust. Waar op het eiland het stuk grond van de Koopman Bangeman zich bevond is onduidelijk. Singana riep dat hij de volgende ochtend amok wilde maken en iedereen die zich in het huis zou bevinden wilde vermoorden. Hierop zou bottelier Matthijs van Santen samen met de kwartiermeester naar de deur van het vertrek zijn gegaan om Singana toe te spreken. Van Santen zou Singana oproepen hebben om zich over te geven. Singana ging hier niet verder op in en van Santen gaf de opdracht om de ‘baas’ van het eiland, Daniel

⁶ Worden, *Slavery in Dutch South Africa*, 110 – 111.

⁷ Ibidem, 114.

⁸ Ibidem, 116.

⁹ K. Van der Tempel “Wij hebben amok in ons schip” Aziaten in opstand tijdens drie terugreizen op het einde van de achttiende eeuw in: J.R. Bruijn, E.S. van Eyck van Heslinga, *Muiterij. Oproer en berechting op de schepen van de VOC* (Haarlem 1980) 123-147. Zie ook de behandeling van amok in: M. van Rossum, “Amok!”: Mutinies and Slaves on Dutch East Indiamen in the 1780s’, *International Review of Social History* special issue (2013) 10.

Kreijseman, te halen. Deze werd gehaald met de boodschap dat bij het huis van koopman Hendrik Pieter Bangeman sprake was van amok door de slaaf Singana van Mandhaar. Kreijseman arriveerde op de plaats waar het opstootje plaatsnam en gaf van Santen het bevel 'de jongen aandrigen zig over te geeven'. Singana en van Santen raakten verward in een woordenwisseling, maar Singana bleef op de zolder zitten. Kreijseman heeft vervolgens het bevel gegeven aan drie Europeaanse mannen om de tralies uit een van de ramen van het vertrek te trekken om zo Singana te overmeesteren. Timmerlieden, waaronder Jan Jacob Müller, moesten het vertrek bewaken.

Singana lijkt te zijn geschrokken toen de Europeanen de tralies uit het venster trokken en wierp met flessen om zichzelf te verdedigen. Kreijseman zag dit als een blijk van agressie en gaf opdracht om het vuur op Singana te openen. Simon Gardenier is een van de drie mannen die op Singana schoot. Singana probeerde zich te verbergen, maar werd uiteindelijk in zijn knie geraakt. Om aan de schoten te ontkomen, sprong hij uit het opengebroken venster. Eenmaal buiten aangekomen had hij een Chinese beitel schuin in zijn mond en een klewang in zijn rechterhand. Singana nam de beitel in zijn linkerhand en probeert door de groep omstanders heen te komen. Tijdens deze worsteling verwondde hij Jan Jacob Müller aan zijn arm. Singana werd hierna op de grond gegooid en overmeesterd.

Volgens Singana zelf is het incident anders verlopen. In zijn verhoor werd aan Singana gevraagd waarom hij zich op de zolder had opgesloten. Als antwoord geeft hij dat hij bang was voor zijn makkers, omdat deze bedreigd hadden om hem te slaan. Dit is een opvallende uitspraak, omdat het aangeeft dat Singana bang was, en niet op de zolder was gaan zitten omdat hij amok wilde maken. Ook zegt hij expliciet dat hij niet met flessen heeft gegooid. Hier was Singana heel stellig in, omdat het gooien van flessen de aanval van de timmerlieden heeft getriggerd. Als Singana niet met flessen zou hebben gegooid, zouden de timmerlieden zonder reden op hem hebben geschoten. Toen hem werd gevraagd naar de gesprekken met Van Santen gaf Singana aan dat hij dit allemaal niet meer wist omdat hij ijlhoofdig was en wilde slapen. De heren Rosfinn en Westpalm gingen hier niet veel verder op in, maar vroegen later nog een keer of Singana nog wist met wie hij had gesproken. Ook hier antwoordt Singana dat hij dit niet wist omdat hij ijlhoofdig was. Het verhoor eindigde met een verzoek van Singana om genade.

De rechtszaak: alle feiten op een rij

De rechtszaak die voor dit onderzoek de leidraad vormt, is de rechtszaak tussen Pieter Ras, de advocaat-fiscaal van de Raad van Justitie en Singana van Mandhaar, de slaaf van de koopman Hendrik Pieter Bangeman. De zaak betrof het maken van amok, waarbij drie Europeanen werden 'gequetst'. De misdaad vond plaats op 18 oktober 1779 op het eiland Onrust, vlak voor de kust van Batavia. De zaak werd pas behandeld door de raad van justitie op 2 februari 1780. Het

Figuur 2: Brandes Slaaf met Pajoeng (zonnescerm).
Bron: Rijksmuseum NG-1985-7-2-53

interessante aan deze zaak is dat daarin verschillende perspectieven naar voren kwamen. De commissie die de zaak behandelde bestond uit de heren van Rosfinn en Westpalm. Verder werd een brief over het incident (16 oktober 1779) van Daniel Kreijseman behandeld. De chirurgijn P.A Pasfini kwam met een verslag over de verwondingen van de drie gekwetste Europeanen, die overigens niet heel ernstig waren. Andere getuigen in de zaak waren de kwartiermeester La Febre, bottelier Matthijs van Santen, 'Baas' Daniel Kreijseman, bootsman Simon Gardenier en timmerman Jan Jacob Muller. Singana van Mandhaar zelf werd ook nog eens stevig aan de tand gevoeld. Aan het einde van de rechtszaak lijkt het alsof zowel de huidige eigenaar als de vorige eigenaar van de dader worden gehoord over de geestelijke toestand van Singana. Het definitieve vonnis hield in dat Singana met een roede zou worden geselsd op zijn blote rug en 15 jaar aan de ketting geklonken zou moeten werken voor de Compagnie.

De zaak is in te delen in verschillende delen. Eerst wordt de aanklacht van Pieter Ras behandeld. Hierna komt de criminele eis, bestaand uit 93 artikelen. Na de eis worden de getuigenissen van de vijf genoemde getuigen uitgebreid behandeld. Vervolgens wordt het verhoor van Singana behandeld. Dit verhoor bestaat uit 29 vragen. Na dit verhoor

volgt een onduidelijk gedeelte, waarin de geestelijke toestand van Singana behandeld wordt.

Wat waren de elementen in de rechtszaak van Singana van Mandhaar waardoor het leek dat hij serieus werd genomen door de raad van Justitie? Het eerste wat meteen opviel in de rechtszaak, was een artikel in de eis van Pieter Ras. In artikel 35 wordt gezegd dat Singana 'Bang en ijlhoofd' was, en dat hier rekening mee moest worden gehouden. In artikel 41 wordt bovendien beargumenteerd dat de acties van Singana wellicht niet voorgenomen waren, maar een gevolg waren van zijn dodelijke 'droefgeestige meijneringen'. Dit punt wordt nog een keer herhaald in artikel 62. De advocaat-fiscaal lijkt nog een keer te willen benadrukken dat deze 'meijneringen' geen uitzondering waren, maar vaker werden geconstateerd bij zijn landgenoten.

*'dat hij nade disperadig aardeijdt zijner lande genoten in dit doodelijk droefgeestigheid meijnering welke gewonelijk in een wanhopige en bloeddorstige uitvoering verdedigt'*¹⁰

Zo wordt een paar keer op de geestelijke toestand van Singana gewezen en dat hier rekening mee gehouden moest worden. Dat Singana ook maar een mens is, en dat mensen soms rare dingen doen als zij zich in een benauwende situatie bevinden, is ook een interessant argument. In artikel 63 wordt geconstateerd dat Singana wel tot rust zou zijn gekomen als hij was gaan slapen.

Dit zijn de elementen die telkens weer, de gehele rechtszaak door, worden aangedragen in de behandeling van geestelijke toestand van Singana en de vraag of zijn amok voorgenomen was of niet. Dit debat vormt de leidraad van de rest van de rechtszaak. Werd Singana op deze wijze behandeld omdat hij door de heren van Justitie gezien werd als een persoon met rechten? Dit lijkt van niet. De zaak van Singana is een goed voorbeeld van de pragmatische instelling van de VOC. Zoals eerder gezegd was de vastgestelde straf voor het maken van amok de dood. Het was voor Singana zeker in het voordeel dat zijn zaak zo uitgebreid werd behandeld, en dat hij als het ware ontoerekeningsvatbaar werd verklaard. Hierdoor werd zijn straf verlaagd naar geselingen op zijn blote rug en in de ketting geklonken werken voor de Compagnie.

De VOC was boven alles een pragmatisch ingestelde organisatie. Singana werkte op het eiland Onrust, een eiland vol met belangrijke scheepswerven. Singana had toegang tot zowel een Chinese bijtel als een klevang. Dit zijn gereedschappen die hij gebruikt zou kunnen

hebben om zijn ambacht uit te oefenen. Tijdens deze rechtszaak was Nederland nog niet verwickeld in de vierde Engels-Nederlandse oorlog, maar de Nederlandse oorlogsvloot was er na drie eerdere oorlogen slecht aan toe. Wellicht heeft deze factor bijgedragen aan de situatie waarin de VOC deze slaven, als werkkrachten, goed kon gebruiken. Met name de dood van Singana, die als slaaf een ambacht had geleerd en dus een waardevolle rol op een scheepswerf bezat, zou op dit moment een groot verlies zijn geweest voor de VOC. Een andere optie zou dus zijn dat de slaven te waardevol waren om zomaar ter dood te veroordelen. Het kwam de VOC veel beter uit om de slaven voor hen aan de ketting te laten werken, in plaats van hen de doodstraf te geven.

De VOC was boven alles een pragmatisch ingestelde organisatie.

Deze rechtszaak is natuurlijk een individuele case. Toch zijn meer rechtszaken te vinden waarin slaven niet de straf kregen die zij volgens de plakkaatboeken zouden moeten krijgen. Een voorbeeld hiervan is de rechtszaak van de slaaf Ontong Kitjiel van Frengano, slaaf van de laborant Johan Christoffel Gebhard. Deze zaak vond plaats in Batavia, in het jaar 1784. In deze zaak lijkt ook aan de geestelijke gesteldheid van Ontong getwijfeld te worden. Ontong zou zijn weggelopen, zes dagen hebben rondgezworven en een wapen op zak hebben gehad. Uiteindelijk is hij door een groep andere slaven gevonden. Na om zich heen te hebben gestoken, maar niemand te hebben verwond, werd Ontong door de groep in verzekering gesteld. Er wordt in de rechtszaak vermeld dat Ontong volgens het edict van 6 april 1764, betreffende amok, veroordeeld zou moeten worden. Maar de Raad van Justitie vond dat Ontong niet in de klasse van moordzuchtige amokmakers te plaatsen was. Hij zou zijn mishandeld door zijn lijfheer, en daarom weggelopen. Ontong had wel een mes bij zich, maar hij had daar niemand mee verwond, terwijl hij dat wel had kunnen doen. Uiteindelijk kreeg Ontong een straf die lijkt op die van Singana. Hij zou op zijn blote rug worden gegeseld met een roede en voor 25 jaar aan de ketting voor de compagnie werken.¹¹ De vierde Nederlands-Engelse Oorlog was bijna op zijn einde, maar het lijkt dat de VOC zijn pragmatische houding ten opzichte van slaven had behouden. De rechtszaak van Ontong Kitjiel van Frengano laat zien dat de zaak van Singana geen op zichzelf staand iets was.

Conclusie

Uit de bevindingen in de bestudeerde literatuur komt een niet al te rooskleurig beeld naar voren. Slavenrechtszaken zouden in dienst staan van de VOC en de lijfheren, die via deze weg nog een extra

¹⁰ Rechtszaak Pieter Ras, Advocaat Fiscaal des Raad van Justitie contra Singana van Mandhaar, slaaf van koopman Hendrik Pieter Bangeman, 18 oktober 1779 tot 2 januari 1780, Nationaal Archief te Den Haag, VOC Archief, 1.04.02, 9510.

¹¹ Rechtszaak Joan Cornelis Luijken, Advocaat Fiscaal contra Ontong Kitjiel van Frengano, manslaaf van de laborant Johan Christoffel Gebhard, 18 november 1784 tot 24 november 1784, Nationaal Archief te Den Haag, VOC archief, 1.04.02, 9518.

manier hadden gevonden om hun autoriteit te bekrachtigen. Vaak straften slavenhouders hun slaven eigenhandig, ook wanneer dit volgens de wet niet was toegestaan. Dit ging er vaak hardhandig aan toe, omdat de Europeanen bang waren voor hun slaven en hen door middel van geweld probeerden te onderdrukken. In het boek van Worden komt op geen enkele wijze naar voren dat slaven als een mens met rechten werden behandeld. De wetten beschermden de rechten van de slaven wel, maar de VOC en de slavenhouders hadden het gehele systeem naar hun hand gezet. Heel pragmatisch dus. Dit had allemaal weer te maken met de angst voor slaven die er heerste, en de wil om hen te disciplineren en te controleren. In het artikel van Van der Tempel wordt een geval genoemd waarin slaven, die beschuldigd werden van het plannen van een opstand, op het schip de *Slot ter Hoge*, in een overhaast en door angst geregeerd scheepsberaad ter dood worden veroordeeld, en met gebonden handen en voeten overboord worden gegooid. De VOC vond het proces achteraf te informeel. Het juridische systeem wordt, geheel in de geest van het pragmatisme van de VOC, naar de eigen hand gezet

Uit de literatuur blijkt hoe bedreigd de Europeanen zich door de slaven voelden, en op welke manier dit het lot van slaven die beschuldigd worden van een misdaad, beïnvloed.

De wetten beschermden de rechten van de slaven wel, maar de VOC en de slavenhouders hadden het gehele systeem naar hun hand gezet.

Als gekeken wordt naar de geanalyseerde rechtszaak komt een ander beeld naar voren. In de rechtszaak van Singana van Mandhaar wordt veel aandacht besteed aan zijn verhaal, en twijfelt de Raad van Justitie aan de motieven van Singana. Na veel discussie besluit de Raad van Justitie dat Singana niet van plan was om amok te plegen, en krijgt hij een minder zware straf dan dat amok makers toebehoort. Uiteindelijk is wel iets van de angst uit de literatuur terug te zien in de zaak van Singana, zijn straf moest namelijk als een voorbeeld dienen voor de andere slaven. Maar wanneer gekeken wordt naar de grotere context waarin de rechtszaak zich afspeelde, kan beargumenteerd worden dat de VOC Singana van Mandhaar veel te waardevol vond om hem te executeren. Een slaaf die een ambacht had geleerd en op een eiland vol scheepswerken werkte, zoals Singana waarschijnlijk deed, was in de oorlog die de VOC en de Republiek op dat moment voerden veel te waardevol.

Met name het pragmatisme van de VOC zou dus een belangrijke reden geweest kunnen zijn voor de manier waarop Singana van Mandhaar behandeld werd in zijn rechtszaak. Dat hetzelfde pragmatisme ook doorschemert in de literatuur, geeft deze redenering extra overtuigingskracht. In de Nederlandse koloniën was er een rechtstelsel opgesteld, bedoeld om de slaven te beschermen. Dat dit stelsel zo werd omgebogen om de VOC en de slavenhouders

nog meer controle te kunnen geven over hun slaven en indirect hun inkomen, geeft blijk van een toch wel heel pragmatische instelling. Wellicht geeft dit juist aan hoe onderbelicht de slavernij in Nederlands-Indië is en hoeveel onderzoek er nog naar dit onderwerp gedaan moet worden.

Literatuur

Campbell, G., 'Introduction: Slavery and other forms of Unfree Labour in the Indian Ocean World', *Slavery & Abolition: A Journal of Slave and Post-Slave Studies* 24, nr. 2 (2003).

van der Chijs, J.A., *Nederlandsch-Indisch plakkaatboek, 1602-1811, dl 7; 1755- 1764* (Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen 1890)

Jones, E., *'Wives, Slaves and Concubines. A History of the Female Underclass in Dutch Asia'* (Illinois 2010).

Van Rossum, M., "Amok!": Mutinies and Slaves on Dutch East Indiamen in the 1780s', *International Review of Social History* special issue (2013).

Vink, M., "'The World's Oldest Trade": Dutch Slavery and Slave Trade in the Indian Ocean', *Journal of World History* 14, nr. 2 (2003) 131-177.

Worden, N., *'Slavery in Dutch South Africa'* (Cambridge 1985).

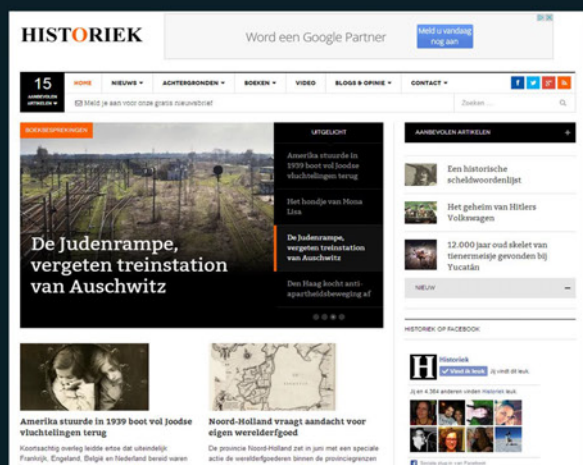
Primaire bronnen

Rechtszaak Pieter Ras, Advocaat Fiscaal contra Singana van Mandhaar, slaaf van koopman Hendrik Pieter Bangeman op het eiland Onrust, 18 oktober 1779 tot 2 januari 1780, Nationaal Archief te Den Haag, VOC archief, 1.04.02, 9510.

Rechtszaak Joan Cornelis Luijken, Advocaat Fiscaal contra Ontong Kitjiel van Frengano, manslaaf van de laborant Johan Christoffel Gebhard, 18 november 1784 tot 24 november 1784, Nationaal Archief te Den Haag, VOC archief, 1.04.02, 9510.

ONLINE GESCHIEDENISMAGAZINE Omdat we ook van gisteren zijn

HISTORIEK

NIEUWS - BLOGS & OPINIE - TRIVIA
HISTORISCHE ACHTERGRONDEN
BOEKBESPREKINGEN - BIOGRAFIEËN
HISTORISCHE FOTO'S - WO I & II

Samenwerkingsrubrieken met onder meer:
 KB - Rijksmuseum - Teylers Museum -
 NIOD en Museum Meermanno

Van de makers van HISTORIEK:

Vandaagindegeschiedenis.nl

PicturaHistoria.com

‘Heb jij geen medelijden’

Het verzet van Ontong Kitjil en de relatie met zijn mannelijke medeslaven

Met de woorden ‘heb jij geen medelijden, geeft het mes over en gaat met ons naar huis’ werd de slaaf Ontong Kitjil, na een wanhopige vluchtpoging, door zijn medeslaven overgehaald om de strijd te staken en zich gevangen te laten nemen.¹ Deze uitspraak is bewaard gebleven door een van de getuigenissen uit de rechtszaak tegen Ontong Kitjil die plaatsvond in het jaar 1784 in Batavia.² Ontong was al enkele dagen weggelopen van zijn lijfheer voordat hij in de straten van Batavia werd ontdekt door zijn medeslaven. Hij is toen op de vlucht geslagen uit angst om te worden opgepakt. Op het moment dat een medeslaaf bovenstaande woorden uitsprak, was Ontong al in het nauw gedreven en sloeg hij in paniek om zich heen met een matrozenmes. Uiteindelijk hebben de andere aanwezige slaven hem kunnen kalmeren, zodat hij zonder verder geweld kon worden overgedragen aan de *Caffers* (de politieagenten van Batavia).³

Figuur 1: Een koopman van de VOC en zijn vrouw. In de achtergrond de vloot op weg naar Batavia. Aelbert Cuyp, c. 1640-1660.
Bron: Rijksmuseum

Door de rol van de medeslaven in het oppakken van Ontong Kitjil en ook door de vele getuigenissen van de medeslaven tijdens de rechtszaak zelf, is dit proces een interessante bron voor onderzoek naar de dynamiek van de onderlinge slavenrelaties aan het einde van de achttiende eeuw in Azië. Aangezien informatie over slavenrelaties uit deze periode in Batavia en omstreken schaars is, zal naast de aanwijzingen over de verhouding van de (horizontale) slavenrelaties

in de rechtszaak tegen Ontong Kitjil, ook secundaire literatuur worden geraadpleegd wat betreft de algemene context rond het slavenbestaan aan het einde van deze eeuw. Vooral de werken van N. Worden, *Slavery in Dutch South Africa* en E. Jones, *Wives, Slaves and Concubines. A History of the Female Underclass in Dutch Asia*, zullen gebruikt worden. Hierbij zal de algemene context rond het slavenbestaan zowel als een afzet voor vergelijkend functioneren als

¹ 'Rechtszaak tegen Ontong Kitjil van Frengano', 19 november 1784, NA, inv. 9518, zaak 27.

² Ibidem.

³ Ibidem.

een aanvullende informatiebron. Door analyse van de situatie waar Ontong Kitjil zich in heeft bevonden, zal naar voren komen dat de positie van de slaven erg afhangt van de houding van de lijfheer. De machtsrelatie tussen lijfheer en slaaf beïnvloed daarbij eveneens de horizontale relaties tussen de slaven.

De dynamiek van de onderlinge relaties is in ieder geval niet los te zien van het slavenbestaan. Waar in het slavenbestaan angst en frustraties, voor bijvoorbeeld de straffen en het harde werk, een overheersende rol speelden, had dit daarnaast ongetwijfeld een uitwerking op de onderlinge slavenrelaties. Van deze angst en frustraties kan weer een grote rol worden toegeschreven aan de macht van de lijfheer, zoals de lijfstraffen die hij uitdeelde bij ongehoorzaamheid. Deze relatie met de lijfheer zal daarom tevens in dit artikel worden besproken. Eerst zal echter aandacht worden besteed aan het rechtssysteem en dan met name de specifieke rechtszaak van Ontong Kitjil, aangezien dit deze rechtszaak, de leidraad van dit onderzoek, in een duidelijker perspectief zal plaatsen aangaande het slavenbestaan. De uitspraak 'Heb jij geen medelijden' wekt namelijk al verscheidende vragen op in het gebied van de onderlinge slavenrelaties. Wat is precies de betekenis achter deze uitspraak? Wat voor invloed had de vluchtpoging van Ontong Kitjil op zijn medeslaven dat zij hem om medelijden vroegen? Was het de slaven eigenlijk wel opgedragen om Ontong Kitjil te gaan zoeken? En zo ja, gebeurde dit dan vaker? Voordat deze vragen beantwoord kunnen worden zal er eerst een omschrijving moeten komen van wat er precies gebeurde in november 1784.

De rechtszaak tegen Ontong Kitjil

Wat is er nu precies gebeurd dat reden gaf om Ontong Kitjil op te pakken? In de zaak is te lezen dat hij reeds vijf à zes dagen was weggelopen van zijn lijfheer, naar eigen zeggen omdat hij daar mishandeld werd.⁴ Opmerkelijk is dat hier verder geen aandacht aan wordt geschonken in de rechtszaak. De medeslaven van Ontong Kitjil spreken hier niet over in hun getuigenissen en ook de lijfheer, die hier een grote rol in speelt, lijkt tijdens het gehele proces afwezig te zijn. Hij komt in ieder geval geen enkele keer aan het woord. Ontong Kitjil heeft in de dagen voordat hij werd opgepakt waarschijnlijk rondgezworven in de omgeving van Batavia. Op 18 november werd hij rond elf uur gezien door zijn mannelijke medeslaven op de Botteliersweg in Batavia. In de verklaring van de gevangene is te lezen dat zijn 'makkers' bewapend waren met een 'badij badij'(dolk). Ontong Kitjil geeft in zijn confessie aan zich hierdoor

bedreigd te hebben gevoeld. Op dat moment is hij vluchtend naar de Rosenobelsgragt gerend, al zwaaiend met een matrozenmes in zijn hand. Inmiddels werd hij achtervolgd door een groep mensen, waaronder dus zijn medeslaven.⁵ Ondertussen werd 'amok, amok' geroepen, maar uit de tekst wordt niet duidelijk of Ontong Kitjil dit deed of de mensen die hem achtervolgden.

Uiteindelijk werd Ontong op de Rosenobelsgragt omsingeld. Hij is blijven zwaaien met zijn matrozen mes en dreigde zichzelf neer te steken als men dichterbij zou komen.⁶ Er zijn twee versies over hoe het verhaal eindigt, die van de wijkmeesters en de burger en die van de slaven. De wijkmeester Dirk van Vliet zegt dat hij eerst heeft moeten dreigen dat hij zijn 'snaphaan', een geweer, zou pakken en dat Ontong Kitjil toen pas zijn mes had over gegeven. De slaven zeggen echter dat Ontong Kitjil het mes al aan een van hen (Ontong Bazaar) overgaf nadat deze had gezegd: 'Heb jij geen medelijden, geef het mes en kom met ons naar huis.' De getuigenis van de slaven spreekt eerder in het voordeel van Ontong Kitjil. Uiteindelijk is hij dus opgepakt en overgegeven aan de *Caffers*. Zij hebben hem vervolgens naar de *Landdrost* gebracht. De volgende dag moest hij al voor de rechtbank verschijnen.

Voordat er in wordt gegaan op de functie van de *Caffers* en de *Landdrost* zal eerst de verdere opbouw van de rechtszaak aan bod komen. De rechtszaak vond plaats in het jaar 1784 in Batavia, op 19, 20 en 24 november. Uit deze tijdspanne kan worden geconcludeerd dat men vrij snel tot een vonnis is gekomen. Bij de zaak waren aanwezig de raad van Justitie des Casteels Batavia, de aangewezen leden die de zaak voerden waren Isaas Cornelis Domis en Jan Hendrik Harringa. Daarnaast was ook de plaatsvervanger van de advocaat fiscaal van Indië aanwezig Mr. Jan Cornelis Luijken en de klerk die alles noteerde: Dr. Reuvekamp.⁷ Dat deze personen aanwezig waren tijdens een rechtszaak was gebruikelijk wanneer het lieden van de VOC betrof.⁸ Wat opvalt aan deze rechtszaak is dat er een tolk aanwezig was. Deze aanwezigheid duidt allereerst op een aanname dat niet alle slaven de Nederlandse taal goed beheersten en dat zij ten tweede wel enkele rechten bezaten in het rechtssysteem.

De zaak bevat geen echte eis maar begint meteen met de getuigenissen.⁹ Hierbij komen eerst twee wijkmeesters en een burger aan bod. Dit zijn de wijkmeesters Pieter Dirk van Vliet van de Meijgracht in Batavia, Cobs Jacobs als wijkmeester van de Rosenobelgracht of ook wel Titus Antonijsgracht genoemd en de

⁴ 'Rechtszaak tegen Ontong Kitjil van Frengano', 19 november 1784, NA, VOC, inv. 9518, zaak 27.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

⁷ 'Rechtszaak tegen Ontong Kitjil van Frengano', 19 november 1784, NA, VOC, inv. 9518, zaak 27.

⁸ E. Jones, *Wives, Slaves and Concubines. A History of the Female Underclass in Dutch Asia* (Illinois 2010), 77.

⁹ 'Rechtszaak tegen Ontong Kitjil van Frengano', 19 november 1784, NA, VOC, inv. 9518, zaak 27.

burger Pieter Michielsz. Vervolgens komen vijf slaven aan het woord, waarvan vier dezelfde lijfheer hebben als de gevangene Ontong Kitjil, namelijk de lijfheer laborant Johan Christoffel Gebhard. Dit zijn David van Batavia, Ontong Bazaar, Junij van Bouton en Spadilje van Boegis. De slaaf met de andere lijfheer (de Kapitein Luitenant der Artillerie) is Achillis van Nias. Na de getuigenissen komt Ontong Kitjil van Frengano (ook wel van Palembang genoemd) nog aan het woord in de vorm van een confessie. Wat volgt is een discussie over de beschuldigingen aan het adres van Ontong Kitjil en de gewenste straf die hiermee gepaard zou moeten gaan. Hierop volgt het uiteindelijke vonnis.¹⁰

Nu de rechtszaak besproken is kan gekeken worden naar de functie van de *Landdrost* en de *Caffers*. Dit zal namelijk deels verklaren waarom Ontong Kitjil een rechtszaak kreeg met de onderdelen die normaal besproken betrekking hadden op werknemers van de VOC. *Caffers* hielpen de *Bailiff*, dit was het 'hoofd van de politie', waardoor men de *Caffers* als een soort politieagenten kunt zien. Zij werkten voor de wet, oftewel het 'fiscaal'. Hun taak was dan ook om orde te houden en de veiligheid van de ingezetenen van Batavia te waarborgen.¹¹ Het was belangrijk voor de *Bailiff* en de *Caffers* om goed contact te onderhouden met de wijkmeesters in de stad en met de verschillende etnische groeperingen om hun taak beter te kunnen uitvoeren.¹² Bij de rechtszaak van Ontong Kitjil is het waarschijnlijk ook zo gegaan, dat de wijkmeesters de *Caffers* hadden ingeschakeld om de weggelopen slaaf op te pakken. Na 1650 werden er voor de 'Ommelanden' *Landdrosten* aangewezen met een positie die vergelijkbaar was met die van de *Bailiff*. Het territorium van de *Bailiff* werd beperkt tot de stad Batavia. Ook de *Landdrosten* werden geholpen door de *Caffers*.¹³

Slaven die uit de stad afkomstig waren en zich hadden misdragen, werden vaak overgegeven aan het fiscaal. Daar deelden de *Caffers* de straffen uit. Deze straffen werden erg gevreesd door de slaven, waardoor deze ook functioneerden als een versterking van de controle.¹⁴ Ditzelfde is gebeurd bij Ontong Kitjil. In plaats van dat hij werd teruggebracht naar zijn lijfheer werd hij aan de overheid overhandigd.

Waarom werd Ontong Kitjil niet rechtstreeks naar zijn lijfheer gebracht? Wanneer we gaan kijken naar het feit dat Ontong Kitjil was weggelopen wordt het helderder waarom Ontong Kitjil in plaats daarvan voor de Raad van Justitie (voor werknemers van de VOC)

moest verschijnen. Wanneer slaven waren weggelopen en burgers hadden bedreigd of verwond (die niet hun meester waren), werden zij naar de lokale *Landdrost* gebracht. Deze bracht de betreffende slaaf naar de Raad van Justitie waarbij hij (de *Landdrost*) functioneerde als de aanklager. Dit is hoogstwaarschijnlijk het geval geweest bij Ontong Kitjil. Hij was weggelopen van zijn lijfheer en heeft meerdere mensen bedreigd met zijn mes. Hiermee wordt meteen duidelijk wie de aanklager moet zijn geweest in deze specifieke rechtszaak, namelijk de *Landdrost*.¹⁵

Slaven die uit de stad afkomstig waren en zich hadden misdragen, werden vaak overgegeven aan het fiscaal. Daar deelden de Caffers de straffen uit. Deze straffen werden erg gevreesd door de slaven, waardoor deze ook functioneerden als een versterking van de controle.

Door de relatie tussen de *Caffers* en de wijkmeesters, in hun samenwerking voor het fiscaal, wordt in deze situatie ook duidelijker waarom de getuigenissen van de wijkmeesters wellicht verschillen van die van de slaven. Een mogelijkheid is dat de wijkmeesters hun rol bij de overgave van Ontong Kitjil wilden benadrukken door te getuigen dat zij eerst hadden moeten dreigen met een geweer voordat de gevluchte slaaf zich overgaf, dus dat de overgave pas ná de dreiging gebeurde. Daarnaast kregen de opvatters van slaven mogelijk een beloning, wat ook het gedrag van de wijkmeester zou kunnen verklaren. Dit is echter niet te bevestigen via de bestaande literatuur. Desalniettemin, ook vanaf de kant van de slaven zouden er bepaalde motieven achter hun getuigenis kunnen liggen. Hun verklaring zou, zoals eerder genoemd, verlichtend voor Ontong Kitjil kunnen werken in de rechtszaak. Wilden zij zo de situatie voor hun medeslaaf bevorderen en getuigen dat hij zich vrijwillig had laten opvatten, in de hoop op strafvermindering? Of had het directe invloed op de medeslaven zelf? Hiervoor zullen we dieper in moeten gaan op wat we weten van het alledaagse slavenbestaan en hoe de slavenrelaties daardoor werden beïnvloed.

De onderlinge slavenrelaties

In het Batavia van de achttiende eeuw werd een verschil gemaakt tussen huisslaven en slaven die op het land werkten.¹⁶ In welke categorie Ontong Kitjil en zijn mede slaven vallen is onduidelijk, maar hoogstwaarschijnlijk, gezien de winkel van Johan Christoffel Gebhard zich in de stad bevond, kan hun positie worden vergeleken met die van huisslaven.

¹⁰ 'Rechtszaak tegen Ontong Kitjil van Frengano', 19 november 1784, NA, VOC, inv. 9518, zaak 27.

¹¹ B. Kanumoyoso, *Beyond the city wall: Society and Economic development in the Ommelanden of Batavia 1684-1740* (Proefschrift: Universiteit Leiden 2011), 67.

¹² Jones, *Wives, Slaves and Concubines*, 83.

¹³ Kanumoyoso, *Beyond the city wall*, 67.

¹⁴ N. Worden, *Slavery in the Dutch South Africa* (Cambridge 1985), 109-110.

¹⁵ 'De rechtszaak tegen Ontong Kitjil van Frengano', 19 november 1784, NA, VOC, inv. 9518, zaak 27.

¹⁶ Worden, *Slavery in Dutch South Africa*, 106.

Figuur 2: Batavia waterpoort met slaven. Johannes Rach, 1767. Bron: Rijksmuseum NG-400-J

Daarnaast is nergens in de rechtszaak sprake van een 'knecht' (plaatsvervanger van de lijfheer) en die was vaak wel aanwezig bij plantages.¹⁷ Huis-slaven hadden een verscheidende reeks aan taken, waarbij het goed zou kunnen dat de slaven in het geval van Ontong Kitjil meehielpen in de medicinale winkel. Wanneer de positie van huis-slaven wordt besproken, komt de opvatting naar boven dat zij over het algemeen beter werden behandeld dan slaven op plantages of slaven in dienst van de Compagnie.¹⁸ Daarnaast wordt het slavensysteem van de VOC in wezen als mild beschouwd, aangezien de slaven nog enige protectie hadden ten opzichte van hun lijfheren. In Batavia waren namelijk bepaalde beperkingen gesteld aan de straffen die lijfheren aan hun (huis)slaven konden geven. Zij mochten bijvoorbeeld hun slaaf niet zomaar vastketenen.¹⁹ Slaven konden daarnaast naar de autoriteiten toe gaan om een uit de hand gelopen

mishandeling aan te geven. In de praktijk had dit echter weinig kans van slagen.²⁰ Dat dit positieve beeld niet klopt is ook te zien bij Ontong Kitjil. Zo werd tijdens de rechtszaak amper aandacht besteed aan het feit dat Ontong beweerde mishandeld te zijn geweest.²¹ Hoe goed de slaven het hadden hing in de meeste gevallen af van de houding van de lijfheer.²²

De houding van de lijfheer was van grote invloed op het leven van de slaven en daarmee ook op de onderlinge slavenrelaties. Onder andere door lichamelijke straffen oefende de lijfheer invloed uit op deze horizontale relatie. Andere straffen die werden gegeven waren opdrachten om bepaald werk te doen. Daarnaast kon de lijfheer een oneerlijke manier doorvoeren in van het verdelen van werk onder de slaven. Ook de dagelijkse behandeling en omgang konden aangepast

¹⁷ Worden, *Slavery in Dutch South Africa*, 106.

¹⁸ Ibidem, 102.

¹⁹ A.J.S. Reid, J. Brewster (red.), *Slavery, Bondage and Dependency in Southeast Asia* (St. Lucia 1983), 256.

²⁰ Worden, *Slavery in Dutch South Africa*, 113.

²¹ 'De rechtszaak tegen Ontong Kitjil van Frengano', 19 november 1784, NA, VOC, inv. 9518, zaak 27.

²² Worden, *Slavery in Dutch South Africa*, 103.

Figuur 3: Galerij met zoon Jantje en slavinetje Bietja. Jan Brandes, 1784. Bron: Rijksmuseum NG-1985-7-2-3

worden, zoals inhouding van voedsel. Ondanks het wellicht mildere slavensysteem van de VOC, bleef het dus voor elke lijfheer belangrijk om controle over zijn slaven uit te oefenen en ook om deze controle te behouden. De bekendste vorm lichamelijke straffen is het geven van zweepslagen.²³ Vaak waren zweepslagen tevens bedoeld om de andere slaven te waarschuwen tegen ongehoorzaam gedrag, zij moesten dan ook regelmatig toekijken of het slachtoffer vasthouden. Soms moesten zij zelfs de straf uitvoeren.²⁴ Deze cultuur van angst zal invloed hebben gehad op de onderlinge relaties, een opgebouwde band tussen de slaven kon namelijk op deze manier makkelijk worden verstoord door invloed van buitenaf.

Buiten bovengenoemde straffen had de lijfheer nog andere manieren om de controle over zijn slaven te behouden. Zo beïnvloedde hij de onderlinge sociale verhoudingen door middel van de samenstelling van zijn slavenpersoneel. Dit werd bijvoorbeeld gedaan door slaven uit verschillende gebieden te halen. Het was namelijk bekend onder de slavenhouders dat samenlevingen met een cultureel homogene slavenpopulatie een grotere kans gaven op het uitbreken van slavenopstanden en collectieve protesten.²⁵ De namen van de slaven werden vaak gekoppeld aan het gebied waar ze vandaan kwamen, de naam van een slaaf verried dus vaak zijn afkomst. Bijvoorbeeld Januarij van Batavia of September van Boegis. Hier moet echter een kanttekening bij geplaatst worden, want namen zijn niet altijd een even betrouwbare bron voor de afkomst van slaven. De namen waarin echter duidelijk een plaats wordt genoemd zullen meestal wel verwijzen naar de laatste vestigingsplek van de slaaf en bij sommigen was dat dan ook hun geboorteplaats. Voornamen van slaven konden regelmatig veranderen. Vaak gaven lijfheren hun slaven een andere naam (bijvoorbeeld Bijbelse namen zoals David, of maanden zoals Januarij of September) om zo met de achtergrond en cultuur van de betrokken slaaf te breken.²⁶

Een verschillende culturele achtergrond zal enigszins invloed hebben gehad op de onderlinge relaties tussen de slaven. Ten eerste werd hierdoor hun communicatie bemoeilijkt, en daarnaast konden bepaalde gewoontes tegenstrijdig zijn. Hier hangen ook meerdere factoren aan vast, zoals de mate waarin de slaaf is geassimileerd in zijn nieuwe omgeving. Er is een kans dat in Batavia de verbondenheid tussen de slaven dus minder groot was dan in andere gebieden waar een meer homogene afkomst onder de populatie van slaven bestond. Afgezien van het feit dat een groot deel van de bevolking slaaf was, was het gemiddeld aantal slaven per persoon nog redelijk klein (het grootste deel van de huishoudens had tussen de één à tien slaven), zeker wanneer het huisslaven betrof.²⁷

Dat lijfheren bovenstaande manieren in hebben gezet om hun slaven beter onder controle te houden zien wij ook bij Ontong Kitjil en zijn medeslaven. Wanneer men naar de namen van de verschillende slaven van de laborant (de lijfheer van Ontong Kitjil) kijkt, ziet men dat rekening is gehouden met de afkomst van de slaven. Bijvoorbeeld Junij van Bouton en David van Batavia kwamen beiden uit een ander gebied. Wanneer gekeken wordt naar de naam van Ontong Kitjil is dit opvallend, van oorsprong is dit namelijk een Aziatische naam. Het

²³ Worden, *Slavery in Dutch South Africa*, 106.

²⁴ Ibidem, 107.

²⁵ Ibidem, 103.

²⁶ Ekama, K., 'Slavery in Dutch Colombo. A Social History' (Masterscriptie: Universiteit Leiden 2012), 13-14.

²⁷ Ibidem, 21.

zou kunnen dat de lijfheer de slaaf hierin nog een enige identiteit liet behouden, maar het is waarschijnlijker dat deze naam aan hem is gegeven door een eerdere Aziatische eigenaar.²⁸

Dit alles spreekt niet in het voordeel van een sympathieke relatie tussen de verschillende slaven, en dus ook niet voor Ontong Kitjil en zijn mannelijke medeslaven. Hier kun je echter tegenin brengen dat een kleine groep slaven, zeker na langere tijd, ongetwijfeld hechter zal worden. Of dit ook het geval was bij Ontong Kitjil is lastig te controleren met alleen een rechtszaak ter beschikking, maar meerdere details zoals de getuigenissen en de woorden 'heb jij geen medelijden', laten geloven dat er zeker nog enige solidariteit valt te bespeuren. Deze woorden laten echter tevens zien dat het zeer plausibel is dat angst en frustratie hier eveneens een rol hebben gespeeld. Deze regel is op verschillende manieren te interpreteren. Een mogelijkheid die in deze situatie denkbaar is, is dat de slaven collectief zouden worden gestraft wanneer zij Ontong Kitjil niet zouden kunnen vinden. Zij waren immers op zoektocht uitgestuurd door hun lijfheer. Waarschijnlijker is, is dat de slaven Ontong Kitjil geen pijn wilden doen, wat zij vermoedelijk wel hadden moeten doen wanneer Ontong niet had meegewerkt en het mes niet over had gegeven. 'Heb jij geen medelijden' kan dan ook duiden op de bedoeling van de slaven in de zin dat hij moest begrijpen dat zij hem geen pijn wilden doen en of hij hier rekening mee wilde houden in zijn ontsnappingspoging. Dit spreekt weer van loyaliteit onder de slaven. Ondanks dat zij dus bewapend achter Ontong Kitjil aankwamen, wilden zij niet dat hij zichzelf zou neersteken (daar had hij immers mee gedreigd wanneer zij dichterbij zouden komen) of dat zij hem moesten verwonden.²⁹ Dat dit scenario waarschijnlijker is dan de mogelijkheid van de collectieve straf, is aangezien het vluchten van Ontong Kitjil in principe een individuele daad van verzet is geweest. Het straffen van de medeslaven is hierdoor een minder logische optie als het scenario dat de slaven uit empathie wilden dat Ontong zich overgaf.

In de rechtszaak van Ontong Kitjil is dus te zien, net zoals naar voren komt in de secundaire literatuur, dat de lijfheer de mogelijkheid had om de relatie tussen zijn slaven in grote mate te beïnvloeden. Ten eerste al bij de samenstelling van slaven die hij in huis nam of liet werken op zijn plantage, en daarna door onder andere lichamelijke straffen. Ook zien we tegenstrijdige details wat betreft de onderlinge verhoudingen tussen de slaven, aan de ene kant sympathie en aan

de andere kant juist vervreemding. Dat de relatie tussen slaven en lijfheer gecompliceerd was kan buiten de rechtszaak van Ontong Kitjil ook naar voren worden gebracht in andere rechtszaken die plaatsvonden aan het einde van de achttiende eeuw in Azië. Bijvoorbeeld de rechtszaak tegen de slaaf Cupido van Boegis. Deze slaaf werd geslagen door zijn lijfheer nadat hij had gezegd dat hij even wilde rusten in plaats van werken. Cupido werd toen zo boos dat bij een mes had gepakt dat in zijn bereik lag, waarbij hij begon te dreigen dat hij zijn lijfheer zou vermoorden. Een andere slaaf, Januari van Macassar, is tussenbeide gekomen en heeft het mes van de slaaf, Cupido, afgepakt.³⁰ Dat een slaaf zijn lijfheer beschermde gebeurde regelmatig. Vaak was dit bij huisslaven of in kleine plantages gezien het contact daar hechter was.³¹

In de rechtszaak van Ontong Kitjil is dus te zien, net zoals naar voren komt in de secundaire literatuur, dat de lijfheer de mogelijkheid had om de relatie tussen zijn slaven in grote mate te beïnvloeden.

Deze wisselende houding tussen de slaven is ook weer goed te zien bij de rechtszaak van Singana Mandhaar. In deze zaak was ook sprake van dreiging tussen één slaaf en meerdere manslaven. De gevangene Singana Mandhaar was bang dat zijn 'makkers' hem zouden slaan, hoewel de reden waarom niet duidelijk wordt uit de rechtszaak.³² Kortom, deze voorbeelden wijzen niet op een bepaald eenduidige slavenrelatie, maar dus juist op een wisselvallige relatie waarbij de lijfheer erg veel invloed heeft.

De lijfheer is in dit artikel centraal gezet in de onderlinge slavenrelaties, aangezien de lijfheer als persoon de grootste rol had in het creëren van een cultuur van angst en frustraties onder de slaven. De reactie van Ontong Kitjil was in principe een individuele reactie, namelijk weglopen. Zijn mede slaven zijn echter niet weg te denken uit het proces, mede door hun rol bij het opvatten van Ontong. Individueel verzet kwam het meeste voor en kon verschillende vormen aannemen. Vaak was dit spontaan verzet tegen een aankomende straf of net na een straf.³³ Het voorbeeld van de slaaf Cupido sluit hierop aan.³⁴ Of het weglopen van Ontong Kitjil gepland of spontaan was wordt niet duidelijk, waarschijnlijk hoopte hij in de massa van de stad Batavia te kunnen verdwijnen, gezien hij zich na vijf à zes dagen nog steeds in de stad bevond en niet ergens anders naartoe was gevlucht. De angst die veroorzaakt werd door de lijfheer is erg duidelijk bij Ontong. Het

²⁸ Ekama, 'Slavery in Dutch Colombo', 14.

²⁹ 'De rechtszaak tegen Ontong Kitjil van Frengano', 19 november 1784, NA, VOC, inv. 9518, zaak 27.

³⁰ De rechtszaak tegen Cupido van Boegis, 23 november 1737, Archief van de VOC, Nationaal Archief, 1.04.02, inv. nr. 9385, zaak 35.

³¹ Worden, *Slavery in Dutch South Africa*, 103, 130.

³² 'Rechtszaak tegen Singana Mandhaar', 18 oktober 1779, Archief van de VOC, Nationaal Archief, 1.04.02, inv. nr. 9510, zaak m.

³³ Worden, *Slavery in Dutch South Africa*, 107.

³⁴ 'Rechtszaak tegen Cupido van Boegis, 23 november 1737, NA, VOC, inv. nr. 9385, zaak 35.

wegrennen duidt al op een wanhoopspoging waarbij hij zelfs dreigt zichzelf neer te steken.³⁵ Hierbij dreigt hij eigenlijk met nog een daad van verzet, namelijk met zelfmoord, het vernietigen van eigendom van zijn lijfheer. Dit wederom waarschijnlijk uit angst voor de straf die hij zou krijgen wanneer hij opgepakt zou worden.³⁶

De rechtszaak wordt afgesloten met de strafeis dat de gevangene vast moest worden gebonden een paal, waarbij hij gezeseld en gebrandmerkt werd. Hierna moest hij nog 25 jaar aan de ketting werken.

De angst van Ontong om opgepakt te worden is gerechtvaardigd wanneer je de uiteindelijke vonnis leest. De rechtszaak wordt afgesloten met de strafeis dat de gevangene vast moest worden gebonden een paal, waarbij hij gezeseld en gebrandmerkt werd. Hierna moest hij nog 25 jaar aan de ketting werken. De plek waar zou de Hoge Indische Regering beslissen.³⁷ Ontong kreeg deze straf opgelegd, nadat hij door de rechters schuldig werd bevonden voor weglopen, oftewel ongehoorzaamheid. Daarbij werd hij gedeeltelijk schuldig verklaard voor het verzetten tegen de arrestatie.³⁸ De straf kan worden uitgelegd als een afschrikking tegen ongehoorzaamheid en weerspiegeld daarnaast de angst die een rol speelde bij de lijfheren van Batavia ten opzichte van de slaven die in de meerderheid waren.

Conclusie

Dit onderzoek begon met de vraag naar de relatie tussen de medeslaven in Batavia rond het einde van de achttiende eeuw. Gezien de schaarste in de literatuur werd deze vraag enigszins beperkt en werd dit vooral een vraag naar de relatie tussen Ontong Kitjil en zijn medeslaven. Door een vergelijking te maken tussen de bron van de rechtszaak van Ontong Kitjil met de secundaire literatuur wordt het debat van de onderlinge slavenrelaties echter ook verder gebracht. De rechtszaak van Ontong Kitjil brengt namelijk de achttiende-eeuwse realiteit en praktijk naar voren. De bespreking van de rechtszaak aan het begin van het artikel zorgde ervoor dat we de deze bron beter tussen de bestaande literatuur konden plaatsen.

Hierna werd specifiek ingegaan op de dynamiek van de onderlinge slavenrelaties. Hierin kwam de rol van de lijfheer al snel naar voren als een van de belangrijkste invloeden van buitenaf. Dit is een bijna altijd aanwezige invloed, verbonden met het slavenbestaan, waarbij angst en frustraties een overheersende rol spelen. Dit aangezien

grotendeels deze angst en frustraties werden veroorzaakt door de controle die de lijfheer probeerde uit te oefenen door middel van lijfstraffen wanneer de slaven ongehoorzaam waren. Oftewel, invloed van buitenaf kan niet worden weggelaten wanneer er gekeken wordt naar de onderlinge relaties.

Door deze invloed valt ook geen eenzijdig antwoord te geven over hoe de relatie tussen de slaven was. Enerzijds zal er sprake zijn geweest van solidariteit, zoals wellicht te zien is aan de getuigenissen van de slaven die een positiever beeld van Ontong Kitjil schetsen. Aan de andere kant zijn er ook verhalen van slaven die bang zijn voor hun 'makkers'. Deze tegenstrijdigheid is met dit artikel nog niet opgehelderd, buiten de conclusie dat een groot deel van deze strijdigheid toegeschreven kan worden aan de invloed en ook de houding van de lijfheer. Op dit gebied is er dus nog veel ruimte voor verder onderzoek. Dit kan door een vergelijking van meerdere rechtszaken en andere bronnen waarin wellicht duidelijkere patronen te vinden zijn in de onderlinge omgang tussen de slaven. Rechtszaken die plaats vinden aan het einde van de achttiende eeuw in Azië en die betrekking hebben op slaven waarin, bijvoorbeeld net zoals bij Ontong Kitjil, in de getuigenissen van medeslaven meer inzichten naar voren komen wat betreft de onderlinge sociale verhoudingen, zouden hiervoor geschikt kunnen zijn. Andere bronnen zijn bijvoorbeeld de plakkaatboeken of huishoudboeken. In ander persoonlijk bronnenmateriaal zoals dagboeken van lijfheren en/of knechten kunnen wellicht ook interessante vondsten worden gedaan met betrekking tot dit onderwerp.

Bronnen

Archivalia

Nationaal Archief Den Haag

'Rechtszaak tegen Cupido van Boegis', 23 november 1737, Archief van de VOC, Nationaal Archief, 1.04.02, inv.nr. 9385, zaak 35.

'Rechtszaak tegen Ontong Kitjil van Frengano', 19 november 1784, Archief van de VOC, Nationaal Archief, 1.04.02, inv.nr. 9518, zaak 27.

'Rechtszaak tegen Singana Mandhaar', 18 oktober 1779, Archief van de VOC, Nationaal Archief, 1.04.02, inv.nr. 9510, zaak m.

³⁵ 'Rechtszaak tegen Ontong Kitjil van Frengano', 19 november 1784, NA, VOC, inv.nr. 9518, zaak 27.

³⁶ Worden, *Slavery in Dutch South Africa*, 135.

³⁷ 'Rechtszaak tegen Ontong Kitjil van Frengano', 19 november 1784, NA, VOC, inv.nr. 9518, zaak 27.

³⁸ Ibidem.

Literatuur

Ekama, K., *'Slavery in Dutch Columbo. A Social History'* (Masterscriptie: Universiteit Leiden 2012).

Jones, E., *Wives, Slaves and Concubines. A History of the Female Underclass in Dutch Asia* (Illinois 2010).

Kanumoyoso, B., *Beyond the city wall: Society and Economic Development in the Ommelanden of Batavia 1684-1740* (Proefschrift: Universiteit Leiden 2011).

Reid, A.J.S en Brewster, J (Red.), *Slavery, Bondage and Dependency in Southeast Asia* (St. Lucia 1983).

Worden, N., *Slavery in Dutch South Africa* (Cambridge 1985).

Januarij van Babian

Een familietragedie als ingang op het slavernijverleden

Het scheepsvolk van het oorlogsschip *De Snelheid* deed op de ochtend van 9 juli 1782 een merkwaardige ontdekking. Bij het spoelen van het dek werd in de kuil van het schip een dood slavenkind aangetroffen, dat gewikkeld in linnen onder een rolpaard ten ruste was gelegd. Het kind behoorde toe aan Januarij van Babian, die afkomstig was van het huidige Bawean, een eiland in de Javazee.¹ Januarij was slaaf van de trompetter Falentijn, die na de ontdekking van het lichaampje verdwenen was. Januarij vluchtte naar Palembang waar hij werd opgepakt en vervolgens naar Batavia gebracht. Pas vier jaar later in het jaar 1786 werd een geding aangespannen tegen Januarij van Babian, waarbij hij werd aangeklaagd 'voor het ombrengen van zijn eigen kind'.²

Het scheepsvolk van het oorlogsschip *De Snelheid* deed op de ochtend van 9 juli 1782 een merkwaardige ontdekking. Bij het spoelen van het dek werd in de kuil van het schip een dood slavenkind aangetroffen, dat gewikkeld in linnen onder een rolpaard ten ruste was gelegd. Het kind behoorde toe aan Januarij van Babian, die afkomstig was van het huidige Bawean, een eiland in de Javazee. Januarij was slaaf van de trompetter Falentijn, die na de ontdekking van het lichaampje verdwenen was. Januarij vluchtte naar Palembang waar hij werd opgepakt en vervolgens naar Batavia gebracht. Pas vier jaar later in het jaar 1786 werd een geding aangespannen tegen Januarij van Babian, waarbij hij werd aangeklaagd 'voor het ombrengen van zijn eigen kind'.

Bij het spoelen van het dek werd in de kuil van het schip een dood slavenkind aangetroffen, dat gewikkeld in linnen onder een rolpaard ten ruste was gelegd. Het kind behoorde toe aan Januarij van Babian, die afkomstig was van het huidige Bawean, een eiland in de Javazee.

De aanleiding van deze rechtszaak kwam voort uit een Palembangse missive, een ambtelijke brief, uit 28 januari 1786. Uit het extract van deze brief werd een samengevatte verklaring van de gezaghebbers van de *goerab De Snelheid* gegeven.³ De gezagvoerder Jan Florijn en twee officieren van het schip beweerden dat Januarij van Babian zijn eigen kind om het leven had gebracht en dat hij uit angst voor zijn meester in het holst van de nacht zijn toevlucht had genomen tot de schuit. Vanaf daar was hij op de jol geklommen, die de volgende ochtend tevens verdwenen was, en had hij de sloep afgesneden om te vluchten voor zijn misdrijf. Jan Florijn baseerde zijn getuigenis, die op 22 maart 1786 afgenomen werd, op het rapport van de officieren dat deels was gebaseerd op aannames. Zij hadden niet met eigen ogen gezien dat Januarij zijn kind vermoordde of hem zien vluchten van het schip.

Op 15 maart datzelfde jaar verscheen Januarij voor het gerecht. Januarij gaf een heel andere verklaring voor de dood van zijn kind, namelijk verhongering. Uit zijn verhaal blijkt dat niet alleen hij en zijn kind, maar ook zijn vrouw aan boord was van het schip en dat zij in Malakka opgestapt waren. De lijfheer, trompetter Falentijn, reisde tevens met zijn eigen gezin. Januarij verklaarde dat zijn vrouw gebruikt werd als minne voor het kind van zijn lijfvrouw, de vrouw van Falentijn. Om deze reden had zij geen tijd om voor haar eigen kind te zorgen, laat staan het zelf te zogen. Januarij moest daarom op hun baby passen. Hij beweerde het kind alleen te kunnen 'opkweken' met water en rijst, waardoor heternstig was vermagerd en gedurig geschreeuwd had van de honger, wat hem zeer ter harte ging.

Op een zekere avond had hij de baby naar gewoonte onder het affuit gelegd en in een kleedje gewikkeld. Toen hij 's morgens bij zijn kind kwam, ontdekte hij dat het gestorven was. Dit had hij aan zijn vrouw onthult toen zij haar gevoeg ging doen. Toen Januarij even weg was, hadden de bemanningsleden van het schip het gestorven kind ontdekt. De bemanning had volgens Januarij mede verklaard dat het kind waarschijnlijk door gebrek aan voedsel was gestorven. Volgens de verklaring hadden zijn lijfheer en lijfvrouw de baby naderhand ook gezien. Op orde van Falentijn werd het kind in ander linnen gewikkeld waar stenen bij in werden gedaan. Vervolgens kreeg Januarij de opdracht om het kindje overboord te zetten.

Januarij was niet onverschillig tegenover de dood van zijn kind, maar naar eigen zeggen juist erg verdrietig. Hij dacht er zelfs aan om zichzelf te beroven van het leven en of hij 'tot een aas voor de vissen strekken moest'.⁴ Een dag of twee na de dood van het kind was hij gevlucht vanwege verdriet. Circa middernacht had hij zich vastgebonden aan een kapotte windboom en was daarmee op zee weggedreven.⁵

's Morgens vroeg werd hij opgevisst door een inlands vaartuig

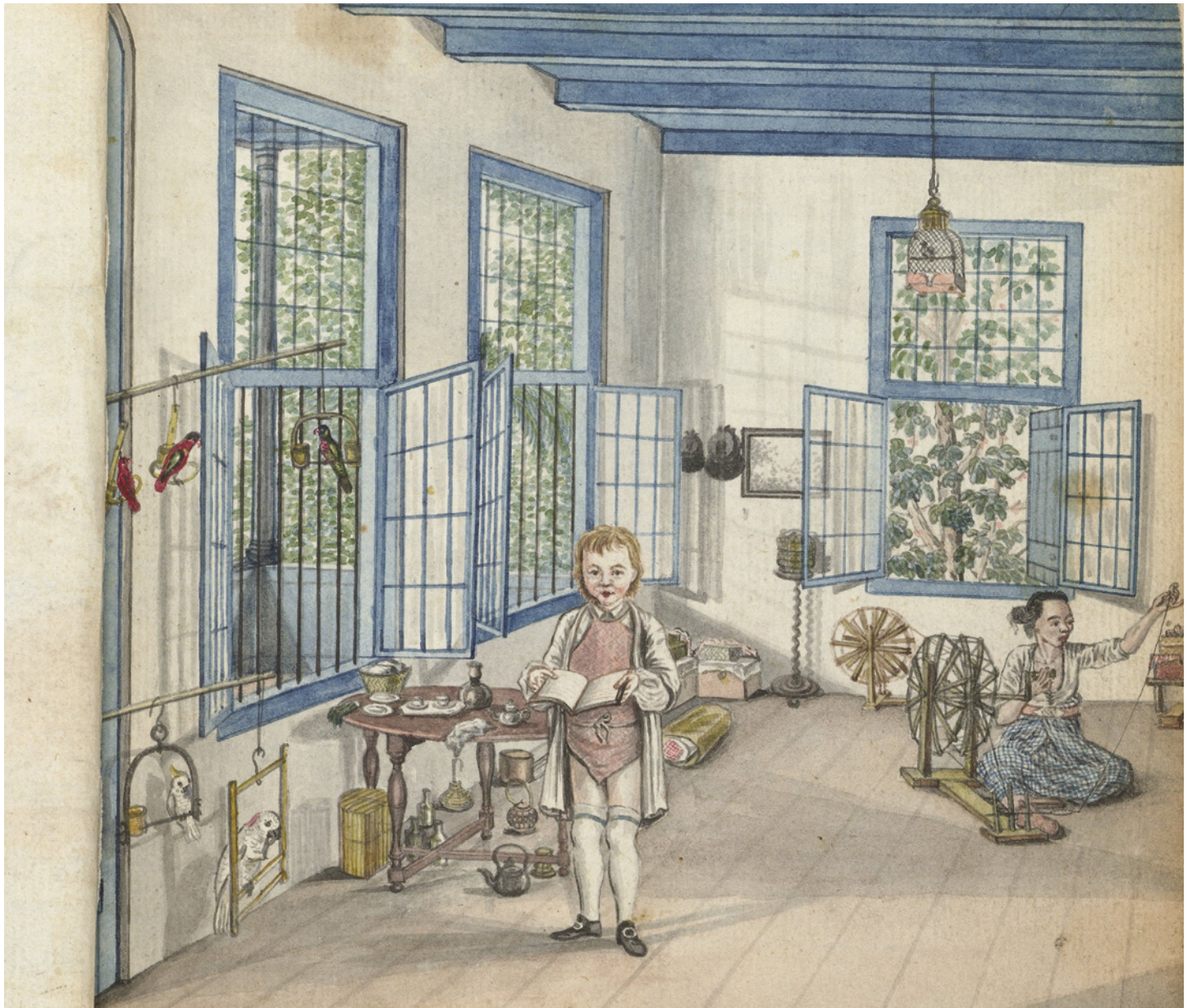
¹ <http://www.atlasofmutualheritage.nl/post/?id=556>

² Transcript: Rechtszaak Januarij van Babian, 1

³ Een *goerab* of *goreb* is een bepaald type schip. <http://resources.huygens.knaw.nl/vocglossarium/vocoutp>

⁴ Transcript: Rechtszaak Januarij van Babian, 14.

⁵ Een windboom is een onderdeel van een schip. De windboom is een vierkante paal die gestoken wordt in het gat van de gangspil of windas en wordt gebruikt om deze rond te draaien. <http://resources.huygens.knaw.nl/vocglossarium/vocoutp>

Figuur 1: Woonkamer met zoon Jantje en spinnende slavin Flora. Jan Brandes, 1784. Bron: Rijksmuseum NG-1985-7-2-4

waarmee hij naar de kust van Palembang gebracht werd en bij een Hollands logie werd afgezet.⁶ Daar is hij in het kwartier geplaatst en in hechtenis genomen. Meer kon hij over deze zaak niet vermelden.

Het verhaal van Januarij verschilt van de andere verklaringen op twee belangrijke punten. In zijn verhaal werd het kind niet vermoord, maar was het verhongerd en vluchtte hij niet met de jol maar met een stuk drijfhout. Hiermee sprak hij zich van twee aanklachten vrij: de moord en het stelen van de sloep. Ook voegde Januarij andere elementen toe aan de zaak: de rol van de moeder in het verhaal, de baby die overboord werd gezet en de reis die Januarij aflegde voordat

hij in hechtenis werd genomen. Er was echter ook een belangrijke overeenkomst in de verschillende verklaringen: Januarij sloeg op de vlucht. Het bleef echter onduidelijk of dit gebeurde voordat het kind werd ontdekt door de bemanning of een aantal dagen erna.

De werking van familiesystemen onder slavernij is een vrij onbekend thema. Een belangrijk werk over de verhoudingen tussen de vrije en onvrije bemanning op het schip is het werk van Matthias van Rossum, 'Werkers van de wereld. Globalisering, arbeid en interculturele ontmoetingen tussen Aziatische en Europese zeelieden in dienst van de VOC, 1600-1800'. Over slavernij binnen de VOC is echter weinig

⁶ Een logie was een hut/woning of een nachtverblijf/matrozenhut. http://www.dbnl.org/tekst/calio03nieu01_01/calio03nieu01_01_0015.php

geschreven. Om ons toch een beter beeld te vormen over slavernij in deze tijdperiode, hebben we werken gebruikt die betrekking hebben op de slavernij binnen de WIC. Om zicht te krijgen op families van slaven kwam het hoofdstuk *Family, friendship and survival among freed slaves* van Susan Newton-King uit het boek *Cape Town between East and West* van pas.⁷ Hierin wordt beschreven hoe er met slaven in Kaapstad werd omgegaan. In hetzelfde boek staat ook een hoofdstuk geschreven over Jan Smiesing, een schoolmeester van slaven, door Robert Shell en Archie Dick.⁸ Uit dit hoofdstuk blijkt dat slaven in Kaapstad onderwezen werden en leerden over onder andere Nederlandse literatuur. Ook het bekeren van slaven naar het christelijke geloof werd van belang geacht, zo wordt beschreven in het artikel *Dutch antislavery attitudes in a decline-ridden society, 1750 – 1815* door Angelie Sens.⁹ Daarnaast wordt in dit artikel duidelijk gemaakt hoe tussen 1750 en 1815 door Nederlanders over slaven gedacht werd. De rol van lijfheren en hun omgang met slaven wordt beschreven in *'Slavery in Dutch South Africa'* door Nigel Worden.¹⁰ Om een beter beeld te krijgen van de maritieme geschiedenis ten tijde van de rechtszaak hebben wij de 'Kroniek der Zeemacht' geraadpleegd.¹¹ In dit boek worden gebeurtenissen uit vijf eeuwen Nederlandse maritieme geschiedenis beschreven. Uit dit werk wordt duidelijk dat de Vierde Engelse Zeeoorlog, die onder andere plaats vond in Indonesië, van groot belang was op de gebeurtenissen op het schip. De Vierde Engelse Zeeoorlog veroorzaakte bijvoorbeeld voedseltekorten. Dat blijkt voornamelijk uit het Nederlands-Indisch Plakkaatboek, waarin beschreven wordt dat er strengere voorschriften zijn omtrent het invoeren en uitvoeren van rijst.¹² Tot slot laat Sowande Muskateem in haar artikel zien hoe er met zieken en doden werd omgegaan op een (slaven)schip.¹³

De rechtszaak als ingang op slavernij en familieverhoudingen

Welke conclusies werden er uit de verklaringen van deze rechtszaak getrokken? De advocaat-fiscaal G.C.J. van Passau schreef op 7 februari 1787 een adviserend vonnis. Hierin werden een aantal zaken verduidelijkt over de betrouwbaarheid van de getuigenissen.

Januarij ontkende schuldig te zijn aan de dood van zijn kind: 'Ja volmondig ontkende hij, dat hij het kind om het leven had gebracht, maar dat het wel gestorven was.'¹⁴ Januarij informeerde zelfs of er nog bemanningsleden gevonden konden worden die aanwezig waren op de goerab toen het incident zich voordeed. De officieren en andere ondergetekenden waren echter geen van allen op te sporen en de gezaghebber Jan Florijn was reeds overleden. Van Passau vatte de verschillende gebeurtenissen vervolgens samen en kwam tot de conclusie dat ze te ver uiteenliepen. Ook waren de verklaringen van de officieren en die van Jan Florijn vooral gebaseerd op aannames. Niemand had *gezien* dat Januarij was gevlucht met de jol of dat hij zijn kind vermoorde. Omdat dit niet genoeg bewijsmateriaal was en omdat geen van de getuigen opgespoord kon worden, verklaarde de advocaat-fiscaal dat hij geen grond vond om 'excipito legis contra infanticidos' tegen Januarij te kunnen ageren.¹⁵ Oftewel, Januarij werd niet schuldig geacht voor het plegen van infanticide (kindermoord).

Januarij ontkende schuldig te zijn aan de dood van zijn kind: 'Ja volmondig ontkende hij, dat hij het kind om het leven had gebracht, maar dat het wel gestorven was.'

Dit betekende daarentegen niet dat Januarij volledig onschuldig werd bevonden. Hij kreeg een straf opgelegd vanwege de volgende begane misdaden: ongehoorzaamheid aan zijn meester, het beroven van eigendom toebehorende aan zijn lijfheer en het vluchten naar Palembang waar hij zich voor een tijd verscholen had. Naar eigen zeggen had Januarij bovendien overwogen om zichzelf van het leven te beroven. Op het kwetsen van zichzelf of zelfmoord stonden straffen voor slaven, omdat slaven eigendom waren van hun meester en door zichzelf te verwonden schade toebrachten aan het bezit van hun meester. Zo werd de slaaf Meu van Boegis in een andere rechtszaak op 5 augustus 1772 vervolgd wegens het kwetsen van zichzelf.¹⁶ Hier was uiteindelijk bij Januarij geen sprake van. Van Passau kwam daarom met het volgende adviesvonnis om Januarij in de boeien te slaan en hem te verbannen naar een van de eilanden, waar hij ter arbeid zou worden gesteld voor de Compagnie.

⁷ Susan Newton-King, "Family, friendship and survival among freed slaves", in *Cape Town between East and West* (Johannesburg: Jacana Media, 2012), 153–75.

⁸ Robert Shell en Archie Dick, "Jan Smiesing, Slave Lodge schoolmaster and healer, 1697-1734", in *Cape Town between East and West* (Johannesburg: Jacana Media, 2012), 128–52.

⁹ Angelie Sens, "Dutch antislavery attitudes in a decline-ridden society, 1750 -1815", in *Fifty Years Later. Antislavery, Capitalism and Modernity in the Dutch Orbit* (Leiden: KITL Press, 1995), 89–101.

¹⁰ Worden, N., *Slavery in Dutch South Africa* (New York, 1985)

¹¹ Marc A. van Alphen, A.M.C. van Dissel, en G.M.W. Acda, *Kroniek der Zeemacht. Gedenkwaardige gebeurtenissen uit vijf eeuwen Nederlandse marinegeschiedenis* (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 2003).

¹² Nederlands-Indisch Plakkaatboek deel 10, 1775 - 1787.

¹³ Muskateem, S., 'She must go overboard & shall go overboard: Diseased bodies and the spectacle of murder at sea', *Atlantic Studies: Global Currents* 8:3 (2011) 301-316.

¹⁴ Transcript: Rechtszaak Januarij van Babian, 15

¹⁵ Ibidem, 22

¹⁶ Transcript: Rechtszaak Meu van Boegis, 2

Naar waarschijnlijkheid werd Januarij verbannen naar het eiland Edam of Onrust, omdat dit werkeilanden waren waar gevangenen tewerkgesteld werden voor het maken van touw en het repareren van schepen.¹⁷ Met dit vonnis werd het lot van Januarij van Babian bezegeld.

Los van het feit dat deze zaak voor de hand liggende vragen oproept, wie spreekt er de waarheid en wat is er daadwerkelijk gebeurd, brengt deze rechtszaak ook een aantal unieke onderwerpen aan het licht met betrekking tot de sociale verhouding tussen slaven onderling, slaaf en lijfheer en het rechtssysteem in Batavia. Met in het bijzonder het spanningsveld dat de macht van de lijfheer beslaat. Tot hoever reikte die macht, waar lag de grens? Ten tweede blijkt de Vierde Engelse Zeeoorlog op de achtergrond van dit proces een belangrijke verklarende factor voor andere vraagstukken, waaronder: het lange tijdsbestek tussen de misdaad en het proces, de ligging en de route van de goerab, het doel van de gezinnen aan boord van een oorlogsschip en de mogelijke verhogering van het slavenkind. In dit artikel wordt de focus gelegd op de informatie die rechtstreeks afkomstig is uit de rechtszaak. De gebeurtenissen binnen het proces roepen interessante vragen op en de antwoorden leiden mogelijk tot nieuwe inzichten die de schaarse informatie over sociale verhoudingen binnen de VOC aanvullen dan wel bevestigen of tegenspreken. De context waarin de rechtszaak zich voordoet, dient ter ondersteuning en vergelijking van het onderzoeksmateriaal en zal waar nodig worden toegelicht.

Om een beter beeld te krijgen van families van slaven in dezelfde tijdsperiode als de rechtszaak van Januarij van Babian komt het hoofdstuk *Family, friendship and survival among freed slaves van Susan Newton-King* uit het boek *Cape Town between East and West* van pas.¹⁸ Hierin wordt beschreven hoe er in Kaapstad met slaven werd omgegaan. Helaas is deze stad natuurlijk een andere omgeving dan het schip waarop Januarij van Babian leefde ten tijde van de kindermoord. In hetzelfde boek staat daarnaast een hoofdstuk geschreven over Jan Smiesing, een schoolmeester van slaven, door Robert Shell en Archie Dick.¹⁹ Uit dit hoofdstuk blijkt dat een aantal

slaven in Kaapstad onderwezen werden en leerden over onder andere Nederlandse literatuur. Ook het bekeren van slaven naar het christelijke geloof werd van belang geacht, zo wordt beschreven in het artikel *Dutch antislavery attitudes in a decline-ridden society, 1750 – 1815* door Angelie Sens.²⁰ Ook wordt er in dit artikel een duidelijke beeld geschetst hoe er tussen 1750 en 1815 door Nederlanders over slaven gedacht werd. De rol van lijfheren en hun omgang met slaven wordt beschreven door Nigel Worden in *Slavery in Dutch South Africa*.²¹ Wederom een boek over slavernij in Afrika en niet Indonesië, door deze boeken wordt echter wel duidelijker welk beeld Nederlanders van slaven hadden en hoe zij met hun slaven omgingen.

De reis op 'De Snelheid'

Wat deden de gezinnen van Falentijn en Januarij eigenlijk aan boord van een oorlogsschip? En waarom werd Januarij pas vier jaar naar het incident veroordeeld? Het is opvallend dat het proces zo lang heeft geduurd, andere rechtszaken uit dezelfde tijdsperiode zijn in hetzelfde jaar, of binnen een jaar, berecht. Deze vragen hangen allebei samen met de context waarin ze plaatsvonden. Tussen 1780 en 1784 vond namelijk de Vierde Engelse Oorlog plaats tussen de Republiek en Groot-Brittannië. Deze oorlog werd onder andere uitgevochten in het handelsgebied van de VOC, zoals de Indonesische archipel en in Zuid-Azië. De Republiek had, wegens sympathie voor de rebellerende Britse kolonies in Noord Amerika, bevoorrading en wapens gestuurd naar de Engelse kolonies.²² De Engelsen zochten de confrontatie met de Republiek op en verklaarden de Nederlanders op 21 december 1780 de oorlog. In 1781 verbood de Staten-Generaal zelfs het uitzenden van handelsschepen wegens deze strijd.²³ Dit verklaart de aanwezigheid van de Engelsen in Nederlands-Indië. Na het ontzet van Malakka wilde de VOC de straat van Malakka weer onder controle krijgen. In 1783 vertrok het eerste Nederlandse marine-eskader naar Nederlands-Indië, pas op 4 maart 1784 lag het eskader in de buurt van Batavia.²⁴ De VOC had haar handen vol aan de Engelsen tijdens de oorlogstijd en de Vierde Engelse Zeeoorlog valt precies in de periode tussen het incident op het schip *De Snelheid* en de berechting die vier jaar later in 1786 plaatsvond. Daarnaast moesten bij Januarij's rechtszaak verschillende locaties het revue

¹⁷ Matthias van Rossum, *Werkers van de wereld. Globalisering, arbeid en interculturele ontmoetingen tussen Aziatische en Europese zeelieden in dienst van de VOC, 1600-1800* (Hilversum 2014)

¹⁸ Susan Newton-King, "Family, friendship and survival among freed slaves", in *Cape Town between East and West* (Johannesburg: Jacana Media, 2012), 153–75.

¹⁹ Robert Shell en Archie Dick, "Jan Smiesing, Slave Lodge schoolmaster and healer, 1697-1734", in *Cape Town between East and West* (Johannesburg: Jacana Media, 2012), 128–52.

²⁰ Angelie Sens, "Dutch antislavery attitudes in a decline-ridden society, 1750-1815", in *Fifty Years Later. Antislavery, Capitalism and Modernity in the Dutch Orbit* (Leiden: KITL Press, 1995), 89–10

²¹ Worden, N., *Slavery in Dutch South Africa* (New York, 1985)

²² Marc A. van Alphen, A.M.C. van Dissel, en G.M.W. Acda, *Kroniek der Zeemacht. Gedenkwaardige gebeurtenissen uit vijf eeuwen Nederlandse marinegeschiedenis* (Amsterdam 2003) 425.

²³ Alphen, Van Dissel en Acda, *Kroniek der Zeemacht*, 37.

²⁴ Ibidem, 96.

Figuur 2: Het Gouverneurshuis te Batavia, Dirk Langendijk, 1758 - 1805. Bron: Rijksmuseum RP-T-1889-A-1929

passeren: Malakka, Palembang en Batavia. Deze diverse locaties zorgden in de tweede plaats voor vertraging. De duur van de vlucht van Januarij is tevens onduidelijk en in het verlengde hiervan waren de gezaghebber en de bemanningsleden verplicht om te vechten op zee en zouden zij na die tijd pas verklaringen af kunnen leggen. Al deze factoren hebben er toe geleid dat in tegenstelling tot andere rechtszaken de berechting van Januarij een langer tijdsbestek in beslag heeft genomen.

De Vierde Engelse zeeoorlog is dus van grote invloed geweest op het verloop van deze rechtszaak. Maar als er een oorlog woedde in de Indonesische Archipel, waarom bevonden het gezin van trompetter Falentijn en het gezin van Januarij zich dan aan boord van een schip? Falentijn diende als trompetter aan boord van het schip *De Snelheid*. Een trompetter had de taak signalen te geven die handelingen op het schip moesten coördineren. Januarij was als slaaf in dienst van Falentijn en diende daarom mee te varen. In de verklaring van Jan Florijn stond dat Falentijn Januarij opdroeg koffie te zetten, maar er toen achter kwam dat Januarij verdwenen was.²⁵ Hieruit valt op te maken dat Januarij aan boord de taak van bediende had. Dit verklaart

waarom Falentijn en Januarij aan boord zaten, maar verklaart echter nog niet waarom de gezinnen aan boord waren van het schip. Een verduidelijking hiervoor is allicht dat Jan Florijn geld wilde verdienen aan passagiers op zijn schip *De Snelheid* en daarom Falentijn, Januarij en hun gezinnen liet meevaren. Een tweede optie is dat de gezinnen moesten vluchten uit Malakka voor de Engelsen. Overigens moet worden opgemerkt dat in de rechtszaak niets werd opgemerkt over het feit dat deze gezinnen aan boord waren van de goerab. Het werd tijdens de rechtszaak niet als vreemd verondersteld.

De macht van Falentijn

Op het eerste gezicht lijkt de rol van lijfheer Falentijn van klein belang te zijn binnen het proces van Januarij. Falentijns situatie is in 1786 onbekend en hij legde geen verklaring af. Desondanks is zijn rol van groter belang dan aanvankelijk lijkt. Allereerst gaf hij Januarij de opdracht, zoals in de verklaring van Januarij beschreven staat, om het kinderlichaampje overboord te zetten. Helaas mist in deze rechtszaak een verklaring van Falentijn waarin staat dat hij dit daadwerkelijk opdroeg. Wat was echter de betekenis van deze handeling, waarom zou Falentijn Januarij opdragen dit te doen? Het kan gaan om een

²⁵ Transcript: Rechtszaak Januarij van Babian, 11

praktische handeling: het was oorlog en het is mogelijk dat het schip nog dagen verwijderd was van land. Doden werden vaak snel van boord gezet – dat gold ook voor slaven. Zo beschrijft Mustakeem hoe een met pokken besmette slavin in 1791 van een slavenschip in de trans-Atlantische slavenhandel over boord wordt gezet.²⁶ Deze slavin werd vastgebonden aan een stoel die de bemanning de zee in liet zakken, niet eens wetend of zij al gestorven was. De reden voor deze lozing was van andere aard dan van het kind van Januarij van Babian, namelijk angst voor besmetting van de rest van de bemanning en slaven. Desondanks laat dit voorbeeld zien dat een zeemansgraf niet ongewoon was voor overledenen (of zieken) op zee.

Een tweede en interessantere verklaring voor het overboord gooien van het kind ligt in het belang van Falentijn, namelijk het uitwissen van bewijsmateriaal. Want wie was eigenlijk verantwoordelijk voor de dood van het slavenkind als het geen moord was, maar verhongering? Falentijn werd in de rechtszaak op geen enkele manier aansprakelijk gesteld voor de dood van het slavenkind en dit is vreemd om een aantal redenen. Het ging hier niet om een Compagniesslaaf, maar om een slaaf van een VOC-werknemer. Het was dan ook de verantwoordelijkheid van Falentijn als lijfheer om zijn slaven goed te behandelen en ze van genoeg eten te voorzien. Het is ook meer dan logisch dat een slavenmeester probeerde zijn slaven in leven te houden, al was het slechts uit eigenbelang. Als een slavenkind oud genoeg was, kon het werken voor zijn meester of verhandeld worden.

Een redelijke behandeling zou tevens in lijn zijn geweest met het beleid dat de VOC voorschreef ten opzichte van andere slavenkinderen. Zo zag de Compagnie het bekeren van slaven als serieuze taak en vond de Compagnie het relevant om slavenkinderen te onderwijzen.²⁷ Kaapstad had een lodge school, een institutie waarbij slaven een lokale identiteit toegewezen kregen, goedgekeurd door de VOC.²⁸ De slaven en kinderen van slaven werden op deze school bekend met Nederlandse literatuur, leerden vaardigheden die van pas kwamen bij het werk voor de Compagnie en, zeker niet onbelangrijk, konden zich bekeren tot het christelijk gereformeerde geloof.²⁹ Het doel van de school was kort gezegd het creëren van respectabele dienaren.³⁰

Dit alles was een ideaal van de VOC en zoals veel idealen werd dit niet altijd nageleefd. Zo blijkt uit een Bataafse wet uit 1681 dat

bij overlijden van een slaaf twee getuigen vereist waren voor het vaststellen van de doodsoorzaak van de slaaf. Op deze manier moest mishandeling door de lijfheer als doodsoorzaak al dan niet worden uitgesloten. Deze wet laat zien dat lijfheren gemakkelijk het recht in eigen handen konden nemen in de omgang met hun slaven.³¹ En dat moet een lastige grens zijn geweest: tot waar ging de macht van de lijfheer en waar verviel deze macht? Waar lag de grens tussen de macht van de lijfheer en die van de VOC? Dit brengt ons terug naar Falentijn. Hij had het recht in eigen handen genomen toen hij opdroeg het lichaam overboord te zetten. Dan blijft de vraag bestaan waarom hij niet verantwoordelijk werd gesteld in de rechtszaak voor de hongerdood van het slavenkind, aan hem toebehorende. Nadat bleek dat er onvoldoende bewijs was om Januarij de moord van zijn eigen kind ten laste te leggen, werd er niet gekeken naar een eventuele andere schuldige. Misschien ontsprong Falentijn de dans, omdat hij een blanke lijfheer was en hoger op de sociale ladder stond dan slaaf Januarij. Misschien was de zaak te ingewikkeld en ontbraken teveel onderdelen om een schuldige aan te wijzen.

In familiesystemen onder slavernij is een spanningsveld omtrent de vraag wie uiteindelijk de verantwoordelijkheid droeg voor een slavenkind. De vader Januarij werd namelijk in dit geval aansprakelijk gesteld en hij was aan boord verantwoordelijk voor het voeden van het kind. Tegelijkertijd was Falentijn de eigenaar van het slavenkind. We zien ook dat de macht van Falentijn vergaand was als we kijken naar de rol van de slavenmoeder in het verhaal. De vrouw van Januarij was niet in staat om voor haar kind te zorgen, omdat zij min was van het kind van Falentijn. Het was zelfs in dusdanige mate zo dat een moeder werd verboden om voor haar eigen kind te zorgen. Hierdoor werd Januarij opgezadeld met twee taken, namelijk Falentijn dienen en voor zijn kind zorgen. Deze situatie laat zien dat de macht van de lijfheer binnen het gezinsleven van zijn slaven verder ging dan verwacht zou kunnen worden. De situatie is tevens paradoxaal: de lijfheer heeft het laatste woord over zijn slaven, maar wordt uiteindelijk op geen enkele manier verantwoordelijk gesteld voor het overlijden van zijn slaaf. Dit laat een van de harde kanten zien van het systeem van slavernij onder de VOC.

Het slavenkind kreeg niet de zorg die het nodig had. De vraag blijft bestaan waarom Januarij dit niet meldde aan zijn lijfheer. Het kan enerzijds zo zijn dat Falentijn geen welwillende en begripvolle man

²⁶ Sowande Mustakeem, 'She must go overboard & shall go overboard: Diseased bodies and the spectacle of murder at sea', *Atlantic Studies: Global Currents* 8:3 (2011) 302-303.

²⁷ Susan Newton-King, 'Family, friendship and survival among freed slaves', in *Cape Town between East and West* (Johannesburg 2012) 169.

²⁸ Robert Shell en Archie Dick, 'Jan Smiesing, Slave Lodge schoolmaster and healer, 1697-1734', in *Cape Town between East and West* (Johannesburg 2012) 129.

²⁹ Angelie Sens, 'Dutch antislavery attitudes in a decline-ridden society, 1750 -1815', in *Fifty Years Later. Antislavery, Capitalism and Modernity in the Dutch Orbit* (Leiden, 1995), 94.

³⁰ Shell en Dick, 'Jan Smiesing', 129.

³¹ Nigel Worden, *Slavery in Dutch South Africa* (New York, 1985), 112.

was en dat Januarij hem dus niet om eten kon vragen. Anderzijds kan het zijn geweest dat er gewoonweg te weinig voedsel aan boord was van het schip. Deze verklaring staat in verband met de al eerder genoemde Vierde Engelse Oorlog die handel in Nederlands-Indië onmogelijk maakte. Het was simpelweg te gevaarlijk om in de Indonesische Archipel te handelen. Op 9 oktober 1781 werd bijvoorbeeld een voorschrift afgegeven over het verstrekken van doodskisten ten behoeve van de hospitalen om daarin de dienaren van de Compagnie te bergen.³² Dit blijkt uit plakkaatboeken van de jaren 1781 tot 1786.

Uit de plakaten blijkt ook dat strenge in- en uitvoermaatregelen golden op het gebied van voedsel. Op 18 februari 1782, vijf maanden voordat de dramatische gebeurtenis plaatsvond op de goerab, werd een verbod tegen de uitvoer van rijst afgekondigd.³³ Zelfs al voor de Vierde Engelse Zeeoorlog, in 1776, werd de verstrekking van rijst door een bepaling beperkt, omdat de toeloop van kopers erg groot was. Wat hieruit blijkt is dat er vóór de Vierde Engelse Oorlog niet voldaan kon worden aan de vraag, waardoor het gedurende de oorlog nog moeilijker werd, door diverse restricties, om aan voldoende voedsel te komen. Door deze voedseltekorten werd het voor zowel Januarij als Falentijn erg lastig gemaakt, en zo blijkt achteraf onmogelijk, om het kind van voldoende eten te voorzien.

Conclusie

De rechtszaak van Januarij van Babian is een opmerkelijke zaak die meer vragen oproept dan hij kan beantwoorden. In de aanklacht werd Januarij in eerste instantie aangeklaagd 'voor het ombrengen van zijn eigen kind', maar niets is wat het lijkt. De rechtszaak gaf een inkijk in de leefwereld van Januarij, het rechtssysteem in Batavia en de sociale verhoudingen tussen slaven, en slaaf en lijfheer. Ondanks de vele onzekerheden die deze zaak met zich meebrengt, kan via deze weg zonder meer kennis worden toegevoegd aan het onderzoeksveld van slavernij onder de VOC, waar nog zo veel onderzoek naar gedaan kan worden. Binnen de zaak van Januarij speelt de Vierde Engelse Oorlog een grote rol die op het eerste gezicht moeilijk zichtbaar is. Het is echter een belangrijke onderliggende verklaring voor de ligging van de oorlogsgoerab De Snelheid in de buurt van Malakka, de rede voor de passagiers aan boord van De Snelheid en het proces van en verklaring voor het verhongerde kind. De rechtszaak van Januarij laat zien hoe de berechting van een slaaf in elkaar stak: met getuigenissen en een vonnis gebaseerd op deze verklaringen.

De rechtszaak geeft ook inzicht in de ingewikkelde verhoudingen tussen slaaf en lijfheer en de rechtsposities van de slaaf en de lijfheer. Uit de gebeurtenissen die zich hebben afgespeeld op het schip valt op te maken dat de macht van Falentijn groot was. Hij had de zeggenschap over het lichaam van het slavenkind en bepaalde dat de slavenmoeder niet voor haar eigen kind kon zorgen. De lijfheer had dus veel invloed in het gezinsleven van zijn lijfeigenen. De scheiding tussen de macht van de lijfheer en van de VOC blijkt in de praktijk moeilijk te onderscheiden, evenals de scheiding tussen het 'bezit zijn' en 'mens zijn' van de slaaf.

Het blijft opmerkelijk dat uiteindelijk niemand verantwoordelijk werd gesteld in de rechtszaak voor de dood van het kind. Januarij werd onschuldig geacht, wat bovendien inhoudt dat hij onschuldig werd verklaard voor de verhogering van zijn kind. Falentijn lijkt de grootste schuld te hebben: hij hield de moeder weg van haar kind, liet Januarij te veel taken uitvoeren en heeft voor onvoldoende eten gezorgd. Bovendien hoorde VOC-personeel hun slaven goed te behandelen en moest de oorzaak van de dood van een slaaf volgens de wet door minimaal twee getuigen worden vastgesteld, wat in de zaak van Januarij onduidelijk blijft. Toch werd de lijfheer niet beschuldigd. Uit de zaak wordt echter niet duidelijk wat de reden daarvoor was. Dat uiteindelijk niemand verantwoordelijk werd gesteld, vertelt ons iets over de onaantastbare positie van de lijfheer binnen het gerecht, de onschuld van Januarij op dit gebied en de onbeduidende positie van het slavenkind. Toen duidelijk werd waarvoor Januarij gestraft moest worden, was de zaak afgehandeld en de dood van het kind irrelevant.

Het blijft opmerkelijk dat uiteindelijk niemand verantwoordelijk werd gesteld in de rechtszaak voor de dood van het kind.

Wat echter nog onduidelijk is, is de precieze tijdbepaling van het verdwijnen van de jol: vluchtte Januarij meteen na de dood van zijn kind of een aantal dagen erna? Deze tijdsbepaling bepaalt welke gebeurtenissen er wel of niet hebben plaatsgevonden. Er kan niet worden uitgegaan van één juiste verklaring. Het ligt overigens wel voor de hand dat het kind honger heeft geleden en daar aan gestorven is, dan wel door Januarij uit zijn lijden is verlost. Ook is het aannemelijk dat het kind overboord is gezet. Daarvoor wordt immers geen andere verklaring gegeven en niemand heeft het kind daarna nog gezien.

³² Nederlands-Indisch Plakaatboek deel 10, 1775 - 1787.

³³ Ibidem.

De rechtszaak geeft veel inzichten in de werking van het slavernijverleden onder de VOC. Het bestuderen van rechtszaken, zoals die te vinden zijn in de archieven van de Raden van Justitie of de Schepenen, kunnen een vruchtbare weg zijn voor toekomstig onderzoek. Tegelijkertijd moet worden opgemerkt dat de conclusies die via deze weg worden verkregen voornamelijk zijn gebaseerd op logische gevolgtrekkingen uit de zaak en gewoontes van de VOC uit de achttiende eeuw. Dit levert ook beperkingen op. Desondanks moet nog veel onderzocht worden over de slavernij in Batavia. Hopelijk heeft dit door de analyse van rechtszaken, zoals die rond Januarij, de deur naar deze wereld een stukje verder geopend.

Literatuurlijst

Alphen, M. A. van, A.M.C. van Dissel en G.M.W. Acda, *Kroniek der Zeemacht. Gedenkwaardige gebeurtenissen uit vijf eeuwen Nederlandse marinegeschiedenis* (Amsterdam 2003)

Mustakeem, S., 'She must go overboard & shall go overboard: Diseased bodies and the spectacle of murder at sea', *Atlantic Studies: Global Currents* 8:3 (2011) 301-316.

Newton-King, S., 'Family, friendship and survival among freed slaves', in: *Cape Town between East and West* (Johannesburg 2012) 153-175.

Rossum M. van, *Werkers van de wereld. Globalisering, arbeid en interculturele ontmoetingen tussen Aziatische en Europese zeelieden in dienst van de VOC, 1600-1800* (Hilversum 2014).

Sens, A., 'Dutch antislavery attitudes in a decline-ridden society, 1750 -1815', in *Fifty Years Later. Antislavery, Capitalism and Modernity in the Dutch Orbit* (Leiden, 1995), 89-101.

Shell, R., en Archie Dick, 'Jan Smiesing, Slave Lodge schoolmaster and healer, 1697-1734', in *Cape Town between East and West* (Johannesburg 2012)

Worden, N., *Slavery in Dutch South Africa* (New York, 1985)

Archiefstukken

Rechtszaak Januarij van Babian te Batavia, 1790, Nationaal Archief Den Haag, archief 1.04.02, inv. nr. 9518, volgnummer 29.

Rechtszaak September van Boegis te Batavia, 1788, Nationaal Archief Den Haag, archief 1.04.02, inv. nr. 9516, volgnummer 24.

Rechtszaak Ontong Kitjil te Batavia, 1790, Nationaal Archief Den Haag, archief 1.04.02, inv. nr. 9518, volgnummer 27.

Rechtszaak Singana van Mandhaar te Batavia, 1781, Nationaal Archief Den Haag, archief 1.04.02, inv. nr. 9510, onderdeel f.

Plakaatboeken

Nederlands-Indisch Plakaatboek deel 10, 1775 - 1787

Websites

www.atlasofmutualheritage.nl

resources.huygens.knaw.nl

www.dbnl.org/

Leidschrift

Historisch Tijdschrift

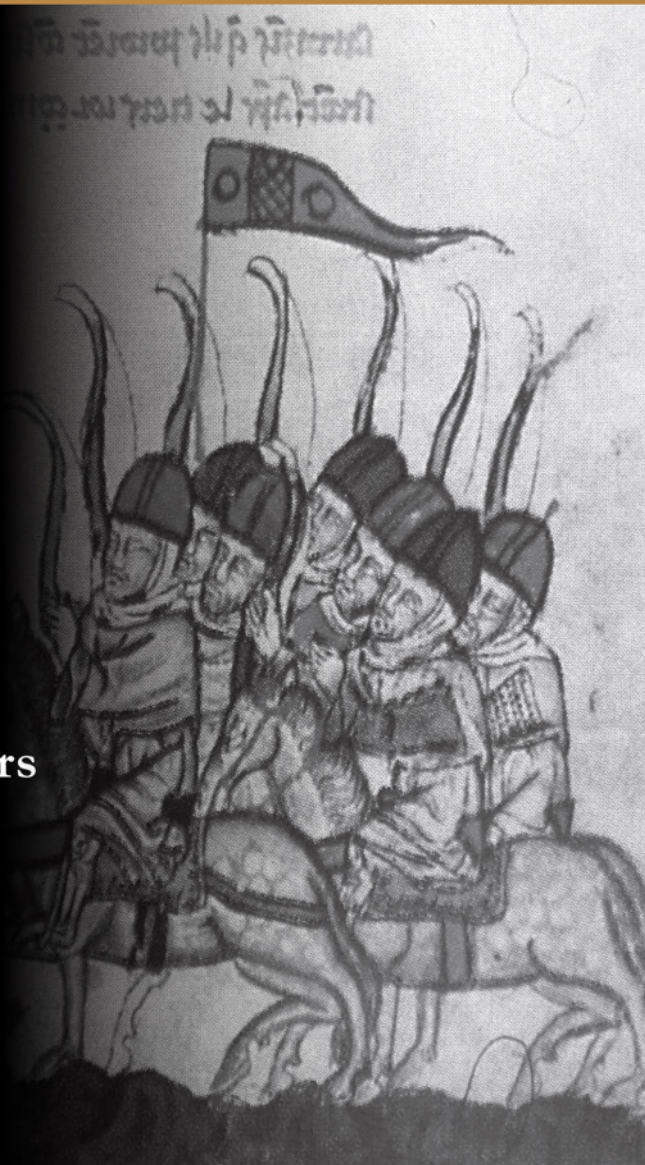
presenteert in januari 2015
het nieuwe nummer over:

De invloed van de steppe op de sedentaire wereld

Ingeleid door
Prof.dr. P.C.M. Hoppenbrouwers

Met bijdragen van:

*H. Basten, G.R. van den Berg,
T.M.G. Bliznicki, J.F.J. Duindam,
J.J.L. Gommans, T.M.V. D'Haeseleer,
D. Haks, M.S. Hobson,
T. de Jong, M.M. Riep, D.C. Wright*

Los verkrijgbaar voor € 9,- Abonnement vanaf € 18,-
Bestellen en abonneren:

www.leidschrift.nl

Leidschrift

@Leidschrift

Met gerechtelijke bronnen naar de achterkant van het koloniale borduurwerk

'Now How in the name of Heaven Human nature Can go through so much Torture (...)
I Verrily Believe Some Africans know no Other Hell'.

You man? Da boi fasi. (Ben je een man? Je gedraagt je als een kind)

Een anonieme slaaf omschreven als 'A Negro hung alive by the Ribs to a Gallows' in John Gabriel Stedman, *Narrative of a Five Years Expedition against the Revolted Negroes of Surinam*.

Narrative of a five years expedition

Het koloniale verhaal is als een borduurwerk, aan de voorkant presenteert het een coherent beeld vanuit Europees perspectief op expansie en vooruitgang. Een hardnekkige misverstand in de geschiedschrijving over het koloniale verleden is dat deze geschiedenis het moet stellen zonder afdoende bronnen om subalterne stemmen hoorbaar te maken. Zoals ik hier zal laten zien, zijn er ook papieren bronnen, namelijk gerechtelijke archieven, die geschikt zijn om subalterne geschiedenissen te onderzoeken. Het gaat er echter om het borduurwerk om te draaien en de schijnbare chaos van knopen en steken te zien die achter de welgevormde voorkant schuil gaat: De inheemse gids die de Europese reiziger van informatie voorzag, de creoolse smokkelaar die de kolonisten broodnodige voorraden leverde, de slavin die voor de vrijheid van haar kinderen spaarde.

Stedman erkent weliswaar dat er in de kolonie groot onrecht wordt aangericht, maar er lijkt wat Stedman betreft geen aanleiding om de voorkant van het koloniale borduurwerk, namelijk de rechtvaardigheid, redelijkheid en universaliteit van het Europese rechtssysteem in twijfel te trekken.

Een toonaangevende bron in het onderzoek naar Suriname in de tijd van de slavernij is het reisverslag van John Gabriel Stedman. Hij reisde vijf jaar door de bossen van Suriname waar hij als soldaat streed tegen Marrons, voormalige slaven die van de plantages waren gevlucht.¹ Hun bestaan, ook als zij niet met geweld de kolonie bedreigden, ondermijnde het koloniale project door te tonen dat Afrikanen militair superieur waren aan de kolonisten met hun dure legers. *Stedmans Narrative of a Five Years Expedition against the*

Revolted Negroes of Surinam is vaak geciteerd om de wreedheid van slavernij in Suriname te illustreren en droeg bij aan een beeld van Surinaamse slavernij als extreem geweldig.² Maar als dienaar van een koloniaal leger was zijn perspectief op de slavernij bij uitstek dat van de koloniale overheerser. Zoals in het citaat boven dit artikel te lezen is, vult Stedman de voor hem onbekende denkwereld van de 'Africans' naar eigen inzicht in.³ Zijn luid en duidelijk klinkende betoog over onrechtvaardigheid is vermengd met exotificerende beschrijvingen en avontuurlijke verhalen. In al dit rumoer is weinig ruimte voor het perspectief van de gekoloniseerde. Stedman erkent weliswaar dat er in de kolonie groot onrecht wordt aangericht, maar er lijkt wat Stedman betreft geen aanleiding om de voorkant van het koloniale borduurwerk, namelijk de rechtvaardigheid, redelijkheid en universaliteit van het Europese rechtssysteem in twijfel te trekken. Sterker nog, voor hem is het, hoewel feilbaar, het enige rechtssysteem in de kolonie.⁴

Stedman maakt in zijn boek onderscheid tussen de Europeanen die de opstand onder de slaven hebben veroorzaakt en degene die de opstand proberen te onderdrukken en maakt een enkele keer een opmerking over een vriendelijke weduwe bij wie nooit opstand uitbrak omdat zij haar slaven goed behandelde. In zijn boek zien we dat Stedman regelmatig worstelde met de betekenis van huidskleur, het contrast tussen Afrika en Europa en met de vraag wat beschaving precies betekent. Zijn terugkerende verwondering over de beschaving van Afrikanen en de barbarij van de Europeanen zorgt ervoor dat de lezer destijds er wellicht toe werd gebracht de heersende ideeën over huidskleur en afkomst in twijfel te trekken. Stedman, en de Abolitionisten na hem, hebben bij herhaling het motief van de lijdende Afrikaan onder het juk van de blanke ingezet voor hun politieke doel.⁵ Dit was een ander beeld dan de slavendrijvers graag

¹ Er bestaan veel edities van Stedmans *Narrative*, ook vrij verkrijgbare digitale edities. Voor dit artikel is echter gebruik gemaakt van de meest gangbare wetenschappelijk verantwoorde editie verzorgd door Richard en Sally Price. John Gabriel Stedman, *Narrative of a Five Years Expedition against the Revolted Negroes of Surinam. Transcribed for the First Time from the Original 1790 manuscript. Edited, and with an Introduction and Notes, by Richard Price and Sally Price* (Johns Hopkins University Press: Baltimore and London, 1988).

² Voor een kritische bespreking van het beeld van extreme wreedheid dat is opgeroepen door zowel Voltaire als Stedman zie Gert Oostindie, 'Voltaire, Stedman, and Suriname Slavery', *Slavery and Abolition*, 14:2 (1993) 1-34.

³ Stedman, *Narrative*, 547.

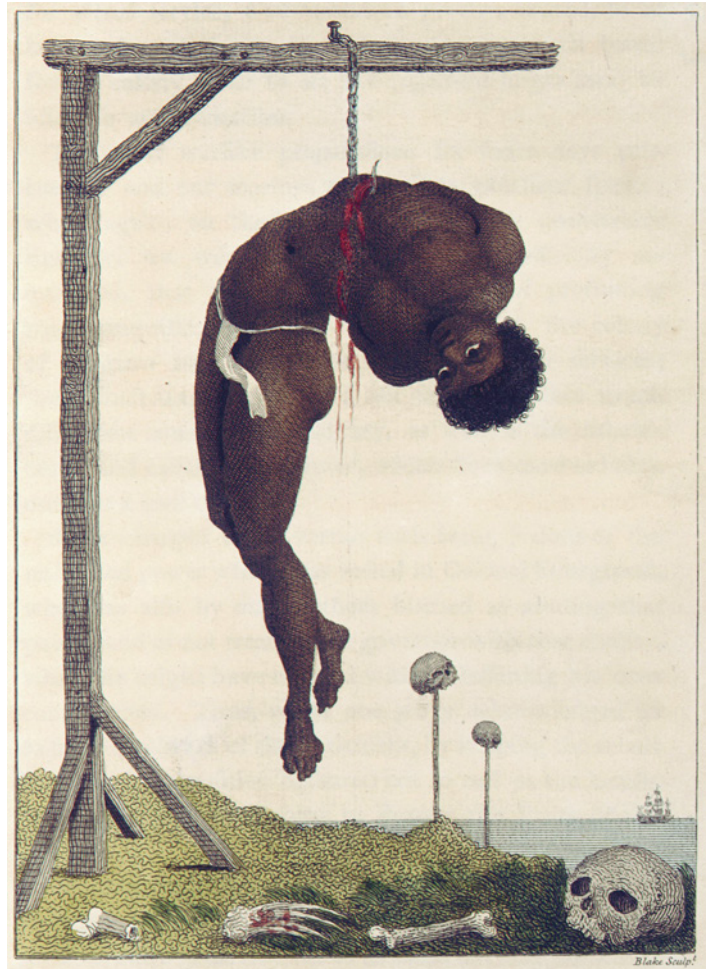
⁴ Ibidem, 102.

⁵ Zie voor Nederlandse voorbeelden hiervan Julien Wolbers, *De slavernij in Suriname of dezelfde gruwelen der slavernij, die in de 'Negerhut' geschetst zijn, bestaan ook in onze West-Indische koloniën!* (H. de Hoogh: Amsterdam, 1853) en Wolter Robert van Hoëvell, *Slaven en vrijen onder de Nederlandsche wet* (Zaltbommel: Norman, 1855).

van slaven opvoerden, zij betoogden immers dat Afrikanen alleen door hardvochtige tuchtiging tot deugdzaamheid waren te brengen.

Als commentaar op het rechtssysteem in de kolonie schetst Stedman een scène rond de gevangenis Fort Zeelandia, die hij een 'gloomy Mansion of despair' noemt, waar op een dag zeven gevangen opstandelingen uit werden opgehaald om naar de executieplaats bij Paramaribo te worden gebracht. De executieplaats van Paramaribo bevond zich wonderlijk genoeg enigszins landinwaarts buiten de stad. Naast de executies buiten de stad werden lijfstraffen met regelmaat ook in de stad opgelegd.⁶ Een slaaf kon bijvoorbeeld veroordeeld worden tot de vijfhoekige Spaanse Bok. De betreffende slaaf kreeg dan, eveneens door Stedman beschreven, op vijf verschillende straathoeken in de stad, liggend op zijn zij en vastgezet met opgetrokken knieën, een afranseling.⁷ Van de zeven opstandelingen die naar de executieplaats werden gebracht werden er zes opgehangen en van een werden, terwijl hij nog leefde, alle botten gebroken. Stedman vertelt ons dit omdat gelijktijdig een blanke van de lokale beul, een zwarte man zo benadrukt Stedman, 'a slight Corporal Punishment' kreeg. Stedman ziet hierin een groot onrecht: de Europeaan had beter moeten weten toen hij zijn misdaad beging, terwijl het de zwarte opstandelingen, als nobele wilden, aan geschreven wetten ontbrak. Stedman contrasteert de schaamteloze en immorele dubbele standaarden van het koloniale bestuur met de onverzettelijkheid van de slaven die hun straf stoïcijns ondergaan. Zo zou een man, opgehangen aan een haak die door zijn ribben was geslagen (en die zich dagenlang in leven hield door met zijn tong regenwater op te vangen), een wenende slaaf onder de galg hebben toegeroepen 'You man? Da boi fasi' (Ben je een man? Je gedraagt je als een kind).⁸

Stedman was een moraliserende avonturier die naast een scherp oog voor detail vooral ook graag zijn seksuele escapades, heldendaden, bijzondere ontmoetingen, wreedheden en eigenaardigheden optekende. Dit alles wordt in zijn boek ondersteund door verschillende gravures. Afhankelijk van de vertaling (naast Engels verscheen het boek ook in het Duits, Nederlands, Frans, Italiaans en Zweeds) zijn door verschillende kunstenaars soortgelijke afbeeldingen gemaakt van onder andere de slaaf met de haak door zijn ribben. Stedman wekt de indruk dat de slaven in Suriname enkel slachtoffer waren van barbaarse Europeanen die soms in de

Figuur 1: "A Negro Hung Alive by the Ribs to a Gallows," door William Blake. Bron: Stedman's Narrative.

gedaante van overheid, dan weer die van planter, chirurgijn, soldaat of zeeman in zijn verhaal figureren. Voor vluchten van de plantage, zo schrijft Stedman, werden regelmatig slaven gestraft door een been te amputeren waarna ze voor hun eigenaar nog steeds van nut waren als roeiers op de rivier. Van de negen die een dergelijke amputatie te voorduren kregen tijdens Stedmans verblijf in de stad overleden er vier aan hun verwondingen en suïcideerde zich er daarnaast nog een door het verband om zijn wond los te trekken.⁹ De nadruk op dergelijke gruwelijke details is kenmerkend voor Stedman's oordeel over de Europeanen in Suriname.

Stedman schreef een waardevol reisverslag maar ondanks zijn vijfjarig verblijf in de kolonie blijft zijn blik die van een buitenstaander. De Afrikanen in zijn verhaal figureren om een punt te maken over

⁶ Stedman, *Narrative*, 102-103.

⁷ Ibidem, 556. *De straf wordt ook veelvuldig genoemd in het plakaatboek waarin alle in Suriname uitgevaardigde wetten en ordonaties zijn gebundeld.* J.A. Schiltkamp en J.Th. De Smidt, *Plakaten, ordonantiën en andere wetten uitgevaardigd in Suriname, 1667-1816* (Emmering: Amsterdam, 1973).

⁸ Ibidem, 103.

⁹ Stedman, *Narrative*, 246.

Europese misdaden. De leefwereld van de slaven wordt besproken maar blijft moeilijk zichtbaar. Door historici is dankbaar gebruik gemaakt van Stedman's ooggetuigenverslag en zijn boek tekent het beeld van de Surinaamse slavernij zowel in Nederland als in het buitenland.¹⁰ Het perspectief van Stedman op Suriname wordt zo, inclusief de daarbij behorende stiltes, regelmatig gereproduceerd. De illustraties uit zijn boek zijn talloze keren afgedrukt. Stedman streed om de plantage-economie te behouden, maar zijn sympathie ging uit naar zijn tegenstanders, de ex-slaven die zichzelf hadden bevrijd uit slavernij door van de plantages te vluchten. De leefwereld van de slaven als mensen en hun omgang met bijvoorbeeld kwesties als recht en onrecht blijven ongrijpbaar door de tussenkomst van Stedmans commentaar. Kortom, ook een criticaster van de wreedheid van de slavernij in de achttiende eeuw levert niet vanzelfsprekend een bron op waarmee de geschiedschrijving van koloniale vooroordelen bevrijd kan worden.

Veelzijdigheid van gerechtelijke bronnen

Voor de achttiende eeuw is tot nu toe nog weinig met gerechtelijke bronnen gedaan als het gaat om het bekijken van de achterkant van het koloniale borduurwerk. De meeste onderzoeken naar recht en straf hebben zich bezig gehouden met gerechtelijke bronnen voor onderzoek naar 'verticale sociale controle', het afdwingen van discipline bij de geslaafde Afrikanen. Zo stelde de historicus Ruud Beeldsnijder een lijst op van de vergrijpen waar slaven voor veroordeeld werden en welke straf ze kregen (zie tabel 1). In 82% van de gevallen werd de slaaf ter dood veroordeeld. Dat vergiftiging zo hoog op de lijst met vergrijpen staat wordt door Beeldsnijder verklaard uit de mogelijkheid die een dergelijke beschuldiging inhield voor de plantage directeur om de slaaf 'te lozen'.¹¹ Dit is inderdaad waarschijnlijk, maar betekent ook dat blijkbaar de plantage directeur niet bij machte was om dergelijke kwesties eigenhandig op te lossen, mogelijk uit angst voor de reactie van de andere slaven op de plantage. De beschuldiging van vergiftiging sloot niet alleen aan bij een alomtegenwoordige angst bij de blanke kolonisten die het gerechtshof vormden, maar was wellicht ook een beschuldiging die aansloot bij de angst onder de slaven voor wisiman (heksen). Dergelijke verbanden blijven tot nog toe buiten beeld. Een fascinerende uitzondering is echter het onderzoek van historica Natalie Zemon Davis. Enkele jaren geleden schreef

zij een diepgravend artikel waarmee zij een mooie aanzet heeft gegeven voor het heroverwegen van recht en straf in Suriname. Haar onderzoek gunt ons een blik op de manier waarop de gerechtshoven slechts een deel waren van de vele manieren waarop er recht werd gesproken en er bemiddeling plaatsvond in conflicten. Davis stelt zich ten doel 'to suggest possible carry-overs or creolization in detecting, judging and punishing crime.'¹²

Vegrijp	Veroordelingen
Vergiftiging	36
Weglopen	11
Diefstal, heling	10
Samenspannen, moorden	7
Moord op medeslaven	7
Ongeoorloofd gebruik van kruiden, valse beschuldiging van vergiftiging, geweld tegen medeslaven, samenwerking met weglopers bij plantage-overval, misleiding van tochtgangers	5
Geweld, mishandeling blanke	4
Bedreiding, brutaliteit, verzet tegen blanke	4
Inbraak	2
Onbekend	8

Tabel 1: Vergrijpen van slaven leidend tot gerechtelijke veroordeling, 1730-1750 (n=146). Bron: Ruud Beeldsnijder, 'Om werk van jullie te hebben', 249; NL-HaNA, Sociëteit van Suriname, Resoluties Gouverneur en Raden, en Journaal Gouverneur, periode 1730-1750.

Naast het werk van Davis is er ook gebruik gemaakt van de gerechtelijke archieven voor het uitpluizen van microgeschiedenissen, zoals rond de zwarte plantagehoudster Elisabeth Samson en sodomieprocessen in de jaren 1730.¹³ De gerechtelijke bron, en met name de ooggetuigenverklaringen daarbinnen, zo blijkt uit enkele detailstudies, bleek op tal van terreinen van grote waarde te zijn. Zo vond de taalkundige Margot van de Berg in het gerechtelijke archief van Suriname de eerste opgetekende zin in het Sranan (vroeger Negerengels genoemd).¹⁴ Het Sranan ontwikkelde zich onder de slaven vanuit de interactie tussen Afrikaanse talen en het Engels, Portugees en Nederlands van de kolonisten. Op 16 juli 1707 werd een groep slaven van Palmeneribo ondervraagd. Het eerste geschreven zinnetje in het Sranan werd opgetekend in een rechtszaak rond de plantage Palmeneribo. De overgang van eigendom van Palmeneribo

¹⁰ Recent verscheen bij de Noord Amerikaanse uitgever van studieboeken een handbook over Caribische geschiedenis waarin vrijwel de gehele hoofdstukken over slavernij en verzet gebaseerd zijn op een samenvatting van Stedman. Tony Martin, *Caribbean History: From the Pre-colonial Origins to the Present* (Pearson, 2012).

¹¹ Beeldsnijder, 'Om werk van jullie te hebben', 250.

¹² Natalie Zemon Davis, 'Judges, Masters and Diviners: Slaves' Experience of Criminal Justice in Suriname', *Law and History Review*, 29:4 (November 2011): 925-984.

¹³ Cynthia McLeod, *Elisabeth Samson: Een vrije, zwarte vrouw in het 18e-eeuwse Suriname* (Uitgeverij Conserve, 2008); Heidi Schellekes en Wim Hoogbergen, 'Twee sodomieprocessen in Suriname, 1731-1733', *OSO* 20:2 (2001): 254-262.

¹⁴ Margot van den Berg, 'Mingo, jou no man'; *Oud-Sranan in verhoren en verslagen van rechtszaken*, *OSO* 20:2 (2001): 241-253.

Figuur 2: Slaven tijdens de ceremoniele dans. Dirk Valkenburg. Bron: Visions of savage paradise, Albert Eckhout.

naar Jonas Witsen, had geleid tot strenger beleid op de plantage. Zo had Witsen het recht van slaven beperkt om bij familie en vrienden op andere plantages op bezoek te gaan. Ter voorkoming van het vertrek van de slaaf Mingo hakte Christiaan Westfaal, de opzichter op de plantage, de kano van Mingo in stukken.¹⁵ Mingo was hierover zo woedend dat hij de plantage verliet, maar enkele dagen later toch terug kwam om compensatie voor zijn vernielde kano te eisen. In de ooggetuigenverslagen van de gebeurtenissen die volgden getuigen verschillende slaven dat zij Wally tegen zijn broer Mingo hebben horen zeggen 'Mingo, jou no man'. Mingo, opgestoot door

deze woorden, antwoorde Mi man, en de slavenmacht vertrok naar de directeur om verhaal te halen. Bij de directeur gekomen volgde er een paniekerige poging van Christiaan Westfaal om Mingo met een stok te straffen, waarbij Mingo de woorden 'jou no meester voor mi' sprak.¹⁶

De plantage Palmeneribo was een van de grootste van Suriname destijds, en op en rond de plantage hadden slaven een netwerk van sociale verbindingen aangelegd. De poging van Witsen om hier op in te grijpen leidde direct tot frictie met de slavenmacht. De historicus

¹⁵ Het specifieke verloop van de rechtszaak is in groter detail beschreven in het artikel Frank Dragtenstein, 'De opstand op Palmeneribo', OSO: Tijdschrift voor Surinamistiek 23:2 (2004) 214-235.

¹⁶ Van den Berg, "Mingo, jou no man"

Frank Dragtenstein beschreef de opstand uitvoerig en legde het verband met een schilderij van Dirk Valkenburg waarop de slaven van de plantage staan afgebeeld. Op Palmeneribo waren in 1707 in totaal 156 slaven en drie Europeanen, waaronder de opzichter Christiaan Westfaal.¹⁷ Westfaal was niet opgewassen tegen de slavenmacht op de plantage, en zijn poging om met geweld discipline af te dwingen mislukte simpelweg omdat de slaven en blanken op de plantage weigerden straffen uit te voeren. Uit Dragtensteins onderzoek naar de opstand op Palemeneribo en met name de gerechtelijke archieven rond de zaak komt een beeld naar voren van de slaaf Mingo en zijn broer Wally die zich keer op keer succesvol verzetten tegen bestraffingen en op de plantage met succes de situatie naar hun hand wisten te zetten. Naast de ooggetuigenverklaringen van de slaven leveren ook de verklaringen van de blanken op de plantages een mooi beeld op van de onderlinge verhoudingen en het leven van de slaven.¹⁸

Het reconstrueren van geschiedenissen ondanks de vervormingen die kolonialisme in onze beeldvorming heeft veroorzaakt, is een langdurig proces met politieke, economische en culturele dimensies.

Bij slaven onderling speelde de *lukuman* (ziener) een grote rol in het opsporen van criminelen, met name *wisiman* (heksen). Bij de marrons zien we een soortgelijke vorm van hekserijprocessen.¹⁹ Deze konden ook postuum worden uitgevoerd. Waarheidsvinding onder de slaven volgde een weg die ook in West Afrika bekend was. Dit bestond uit verschillende testen die moesten uitwijzen of een persoon schuldig, dan wel onschuldig was. Een uitspraak werd vervolgens gedaan door een priester of een vergadering van vooraanstaande slaven.²⁰ Bij de marrons vond dit op een gelijke manier plaats in de kuutu (vergadering van marrons), evenals in de koninkrijken op de kust van Guinee.²¹ Minder zware vergrijpen konden worden afgedaan met het betalen van een vorm van compensatie, hekserij echter werd bestraft met de dood of verbanning. Op de plantages werden degene die schuldig werden bevonden aan vergiftiging aan de autoriteiten overgeleverd, die dit vergrijp met de dood bestraften.²²

Dekolonisatie en dekolonialiteit

Via Stedman ontmoeten we de geïsoleerde lichamen van de slachtoffers van Europees kolonialisme. Zijn verhaal vormt de tegenhanger van de voorstanders en apologeten van het toenmalige systeem. In beide bronnen, zowel van Stedman als zijn tegenstanders, spreken slaven alleen tot ons met tussenkomst van een kolonist met een retorisch doel voor ogen. Het reconstrueren van geschiedenissen ondanks de vervormingen die kolonialisme in onze beeldvorming heeft veroorzaakt, is een langdurig proces met politieke, economische en culturele dimensies. Dit is niet alleen een kwestie voor de leestafel, maar een vraag die wordt opgeworpen door maatschappelijke debatten over slavernij, racisme, wit privilege en diversiteit. In naburige landen vindt het ongemak met voortdurende koloniale arrogantie, decennia na formele dekolonisatie, uitdrukking in sociale bewegingen. In Frankrijk bijvoorbeeld de beweging *Les Indigènes*, in België *Movement X*, in Duitsland *Decolonize the City*. In Nederland bestaan soortgelijke projecten, zoals *Wij Blijven Hier* en *Roet in het Eten* die zowel impliciet als expliciet een verband leggen tussen erfenissen van het kolonialisme en hedendaagse problemen. Zo betoogde Abdulkasim Al-Jaberi recentelijk dat Zwarte Piet en Islamofobie ontspringen uit de zelfde koloniale bron.²³ Dekolonialiteit gaat in Europa vooral om het ongedaan maken koloniale erfenissen zoals het ontmenselijken en exotificeren van niet-Blanke Europeanen. De dekoloniale bewegingen in Europa betogen dat historisch onderzoek en onderwijs een belangrijke rol speelt in het in stand houden van koloniale wereldbeelden.

Conclusie

Professionele geschiedschrijving verhoudt zich slechts moeizaam tot dergelijke hedendaagse claims. Niet omdat de historische discipline niet responsief is als het er om gaat vragen vanuit de samenleving van een historische context te voorzien.²⁴ De moeizame verhouding van historici tot de roep om dekolonisatie van geschiedwetenschap komt voort uit de schijnbaar onoverbrugbare kloof tussen epistemologische discussies en het historisch handwerk van literatuurstudie en bronnenonderzoek. Immers, de historiografie is volgens de scherpshijpers gebouwd op het bediscussiëren

¹⁷ Dragtenstein, 'De opstand op Palmeneribo'.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Wilhelmina van Wetering en H.U.E. Thoden van Velzen, *Een zwarte vrijstaat in Suriname2: De Okaanse samenleving in de 19e en 20e eeuw* (Brill: Leiden en Boston, 2013) 118, 137 en hoofdstuk 10.

²⁰ Davis, 'Judges, Masters and Diviners'.

²¹ Van Wetering en Thoden van Velzen, *Een zwarte vrijstaat*, 22 en verder door het boek.

²² Davis, 'Judges, Masters and Diviners'.

²³ Abdulkasim al-Jaberi, 'Wij moslims moeten afstand nemen van Zwarte Piet', 16 November 2014 <http://www.voorbeeld-allochtoon.nl/wij-moslims-moeten-afstand-nemen-van-zwarte-piet/> (gezien 18 november 2014).

²⁴ Bij het Instituut voor Geschiedenis van de universiteit Leiden zijn het onderzoek naar globalisering, terrorisme en migratie goede voorbeelden van maatschappelijke kwesties die aanleiding zijn geweest voor het opzetten van omvangrijke onderzoekslijnen.

van de observaties uit reisverslagen zoals die van Stedman, plantageregisters en gouverneursrapporten, allemaal per definitie geen bronnen van dekoloniale kennis. Echter, ook in een meer gematigde variant betekent een dekolonisatie van de historiografie dat professionele historici de eigen objectiviteit, neutraliteit en universaliteit dienen te bevragen. En hoewel het probleem van 'standplaatsgebondenheid' met regelmaat wordt benoemd, worden de implicaties hiervan zelden expliciet besproken. De gerechtelijke bron kan een bijdrage leveren om het koloniale borduurwerk om te draaien en zo de bestaande verhalen over slavernij, straf en recht te nuanceren en van koloniale aannames te ontdoen.

Literatuurlijst

Abdulkasim al-Jaberi, 'Wij moslims moeten afstand nemen van Zwarte Piet', 16 November 2014 <http://www.voorbeeld-allochtoon.nl/wij-moslims-moeten-afstand-nemen-van-zwarte-piet/> (gezien 18 november 2014).

R.O. Beeldsnijder, 'Om werk van jullie te hebben'. Plantageslaven in Suriname, 1730-1750

Margot van den Berg, '"Mingo, jou no man"; Oud-Sranan in verhoren en verslagen van rechtszaken', *OSO* 20:2 (2001): 241-253.

Natalie Zemon Davis, 'Judges, Masters and Diviners: Slaves' Experience of Criminal Justice in Suriname', *Law and History Review*, 29:4 (November 2011): 925-984.

Cynthia McLeod, *Elisabeth Samson: Een vrije, zwarte vrouw in het 18e-eeuwse Suriname* (Uitgeverij Conserve, 2008);

Frank Dragtenstein, 'De opstand op Palmeneribo', *OSO: Tijdschrift voor Surinamistiek* 23:2 (2004) 214-235.

Tony Martin, *Caribbean History: From the Pre-colonial Origins to the Present* (Pearson, 2012).

Wolter Robert van Hoëvell, *Slaven en vrijen onder de Nederlandsche wet* (Zaltbommel: Norman, 1855).

Heidi Schellekes en Wim Hoogbergen, 'Twee sodomieprocessen in Suriname, 1731-1733', *OSO* 20:2 (2001): 254-262.

J.A. Schiltkamp en J.Th. De Smidt, *Plakaten, ordonantiën en andere wetten uitgevaardigd in Suriname, 1667-1816* (Emmering: Amsterdam, 1973).

John Gabriel Stedman, *Narrative of a Five Years Expedition against the Revolted Negroes of Surinam. Transcribed for the First Time from the Original 1790 manuscript. Edited, and with an Introduction and Notes, by Richard Price and Sally Price* (Johns Hopkins University Press: Baltimore and London, 1988).

John Gabriel Stedman, 'Voltaire, Stedman, and Suriname Slavery', *Slavery and Abolition*, 14:2 (1993) 1-34.

Wilhelmina van Wetering en H.U.E. Thoden van Velzen, *Een zwarte vrijstaat in Suriname: De Okaanse samenleving in de 19e en 20e eeuw* (Brill: Leiden en Boston, 2013)

Julien Wolbers, *De slavernij in Suriname of dezelfde gruwelen der slavernij, die in de 'Negerhut' geschetst zijn, bestaan ook in onze West-Indische koloniën!* (H. de Hoogh: Amsterdam, 1853)

Interuniversitair college
Israelische buitenlandse politiek

Woensdagochtenden 7 januari – 18 maart 2015, 10:00-12.30 uur

Studenten kunnen studiepunten voor het college krijgen

Onderwerpen:

Historische achtergronden van de staat Israel • Historische ontwikkelingen sinds de stichting van de staat Israel • De Arabische perceptie van het Israelische buitenlandse beleid • Israel en het internationaal recht • De waterproblematiek in het Midden-Oosten en de betekenis ervan voor het Vredesproces • Europa en Israel • Nederland en Israel • Amerika en Israel • Het Israelisch – Palestijns conflict en het Iraanse nucleaire programma: de internationale context • Voorbij de Arabische lente • Het Israelische beleid ten aanzien van vredesopties.

Door:

Academici en Midden-Oosten deskundigen.

Plaats:

Rabin Centrum voor Cultuur en Educatie, Jagerstraat 4, Den Haag

Opgave en inlichtingen:

T 070-3646862 | E cidi@cidi.nl | W www.cidi.nl

Personalia

Alinda Bos

Alinda Bos studeert Geschiedenis en Duitse taal en cultuur aan de Universiteit van Leiden. Haar interesse gaat vooral uit naar militaire geschiedenis. Momenteel schrijft ze voor haar seminar over psychische stoornissen onder Duitse soldaten ten tijde van de Eerste Wereldoorlog. Naast haar studies is zij vicevoorzitter van de grote reiscommissie van de HSVL, de studievereniging voor studenten Geschiedenis in Leiden.

Judith Calkhoven

Judith Calkhoven is derdejaars Geschiedenisstudente aan de Universiteit van Leiden. Dit jaar gaat ze zich specialiseren in de Sociale Geschiedenis. Op het moment is ze bezig met een seminaronderzoek over homoseksualiteit in het Nederlandse leger in de jaren zeventig en tachtig van de twintigste eeuw. Naast haar studie is ze actief bij een studentenvereniging waar ze onder andere commissiewerk doet.

Karwan Fatah-Black

Karwan Fatah-Black is universitair docent en onderzoeker aan het Instituut voor Geschiedenis van de Universiteit Leiden. Voor het NWO-project 'Challenging Monopolies' onderzoekt hij de informele netwerken tussen bestuurders van de VOC, WIC en Admiraliteit. Daarnaast is hij geïnteresseerd in de geschiedenis van kolonialisme, slavernij en de doorwerking daarvan in het heden. In april 2015 verschijnt zijn boek *White Lies and Black Markets: Evading Metropolitan Control in Colonial Suriname, 1650-1800* bij Brill.

Merit Guldemon

Merit Guldemon is studente Geschiedenis aan de Universiteit Leiden. Zij specialiseert zich in algemene geschiedenis. Haar interesses liggen voornamelijk bij sociale, militaire en politieke geschiedenis. Momenteel volgt ze de minor Journalistiek en Nieuwe Media, waarbij ze zowel journalistieke theorie als praktijkervaring opdoet.

Lotte Koppenrade

Lotte Koppenrade is derdejaars student Geschiedenis aan de Universiteit Leiden. Zij schreef haar artikel naar aanleiding van een onderzoek naar slavenrechtzaken in de archieven van de Verenigde Oost-Indische Compagnie. Haar interesse gaat uit naar de sociale- en contemporaine geschiedenis en vooral conflicten en geweld in samenlevingen. Momenteel volgt zij, naast haar studie Geschiedenis, de minor Journalistiek en Nieuwe Media.

Matthijs van Oostende

Matthijs van Oostende is een derdejaars student Geschiedenis en volgt de minor Journalistiek en Nieuwe Media. Binnen geschiedenis is hij met name geïnteresseerd in de Sociale en Economische sector. Vooral omdat hij hierin patronen en wetmatigheden hoopt te vinden die hij ook op de huidige tijd kan toepassen.

Matthias van Rossum

Matthias van Rossum is onderzoeker bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis en docent aan de Universiteit Leiden. Hij promoveerde aan de Vrije Universiteit Amsterdam (2013) op een studie naar interculturele verhoudingen tussen Europese en Aziatische zeelieden onder de VOC, gepubliceerd onder de titel *Werkers van de Wereld* (Uitgeverij Verloren, 2014). Volgend jaar verschijnt van zijn hand een boek over slavernij in Azië onder de VOC in De Zeven Provinciën-reeks.